

לפתרון שאלת זמנו ומקום פעילותו של ר' אלעזר בירבי קליר

מאת

עזרא פליישר

[א]

הפיוט הנדפס להלן, מן המציאות המפתיעות של חקר הגניזה, בא לפתור את הבעיה שאפשר לכנותה בלא גוזמה הבעיה המרכזית של תולדות הפיוט הקלאסי: בעיית זמנו של גדול משוררינו הקדומים ר' אלעזר בירבי קליר. דמותו של ר' אלעזר הסעירה את דעת החכמים כבר לפני למעלה מאלף שנים,¹ ומאז הוזכר שמו לראשונה במקורותינו² לא חדל מלהעסיק את המחקר. חוכמת ישראל המודרנית צעדה כמעט את צעדה הראשון בעיון ביצירתו,³ ומאז ועד עכשיו, במשך למעלה ממאה וחמישים שנה, לא היה מקום פנוי ממנו בחקר תרבותנו הקדומה. יצירתו של גדול זה הפליאה כבר את ראשוני החוקרים בכמותה. באמצע המאה שעברה

¹ כבר במחצית הראשונה של המאה העשירית השיג הקראי אבו יוסף יעקב אלקרקסאני על הקילירי על שום שאמר באחד מפיוטיו 'יהי הרמה אשר ברהט אסורה', ונתן בזה, לדעתו, עילה למוחמד לגנות את היהודים בקוראן. עיין: א' שייבר, 'פיוט קלירי המובא ע"י קרקסאני', גנזי קויפמן א, בודפשט תש"ט, עמ' 3 ואילך. קרקסאני מזכיר את הקילירי בסתם במקום נוסף בספרו כתאב אלנואר ואלמראקב. על הטענה הנזכרת נגד הקילירי חוזר הקראי יהודה הדסי בספר אשכול הכופר שלו לא פחות משלוש פעמים. עיין: שייבר, שם, עמ' 5. ² עדויות על הקילירי הגיעו אלינו מכמה מקומות בחיבוריו של רב סעדיה גאון. הוא מזכיר אל הקילירי בסתם בספר האגרון. בין שאר פייטנים קדומים שראויים לשמש מופת של לשון צחה. אבל בתעודה שיצאה מבית מדרשו של הגאון ונתגלתה בגניזה מובאים פיוטים משל 'אלעזר', הוא הקילירי, להדגמת הסוג המפותח ביותר של שירה עברית, 'הסוג המכונה פיוט', שהוא, לדעת בעל התעודה, גם שקול וגם מחורז. עיין: ספר האגרון לרב סעדיה גאון. מהדורת ג' אלוני, ירושלים תשכ"ט, עמ' 389. במאה העשירית נזכרת יצירתו של הקילירי גם בספר חכמוני של ר' שבתי דונולו באיטליה. כמאה שנה אחר-כך הוא נזכר גם בספר הערוך לר' נתן.

³ הראשון בזמן וכמעט גם במעלה שטיפל בדמותו של הקילירי בעת החדשה היה ש"י רפפורט (ש"י"ר) ב-'תולדות רבי אלעזר הקליר', שהופיע בשנת תק"ץ ב'ביכורי העתים' (נחבקץ משם: תולדות, ורשא תרע"ג, עמ' 195 ואילך). ש"י"ר ליקט את כל הידיעות הקדומות שהקילירי נזכר בהן במקורותינו וניתח את משמעותן בהקפדה ובחריפות גדולה. דברים חשובים על הקילירי כתב בעת ההיא גם שד"ל. דמותו של הקילירי וחיבוריו תופסים מקום נכבד ביותר באגרות שד"ל אל ש"י"ר וצונץ ואל חכמים אחרים.

כבר עמדה רשימת יצירותיו הידועות על למעלה ממאתיים,⁴ סך עצום יחסית לימים שלא ידעו עדיין את שפעת אוצרות הגניזה. הגניזה הוסיפה על המספר הזה סך נוסף, עצום גם הוא. מה שנראה שייך למורשתו, כלומר מה שהגיע אלינו ממנה, עומד עכשיו על קטעים אין-ספור, שפרסומם במהדורה מדעית מתוקנת ידרוש בוודאי מאמץ אדיר. אבל המשורר עצמו, באשר למקומו ולזמנו, חבוי מתחת לגל הגדול הזה של חומר בהסתר פנים גמור, כמין חידה עקשנית שאי אפשר לפענחה.⁵

אמנם, היקף האופציות הפתוחות גם באשר למקומו וגם באשר לזמנו של הפייטן הלך והצטמצם עם הזמן, וככל שנתרבו המחקרים נתחזקה יותר התחושה שהאיש חי בארץ-ישראל, ופעל בערך בראשית המאה השביעית.⁶ אבל לכלל צמצום מוחלט לא הגיעו הדברים אף לא באחת משתי הסוגיות הללו.⁷ העובדה שמעתה אנו יכולים לומר דברים מבוררים וחד-משמעיים בעניין זה היא בחינת חידוש שקשה להפריז בחשיבותו.

[ב]

קצה החוט שהביאנו אל הממצא שיידון עלה לפני שנים מעטות עם פרסום קטעים חשובים מתוך קדושתא גדולה של הקילירי לשבת איכה.⁸ קדושתא זו, מן המפוארות והמורכבות שביצירות הפייטן, לימדה אותנו שני עניינים חשובים, והם, שבמקומו של הקילירי ובזמנו, על כורחנו בארץ-ישראל, נחוגו שני ימים של ראש-השנה,⁹ ושאת הקריאה בתורה סיימו שם ואז מדי שנה, במועד קבוע, כנראה בשבת שאחרי סוכות.

⁴ רשימתן הותקנה בידי י"ל צונץ בספרו הגדול: *Die Literaturgeschichte der synagogen*. Poesie, Berlin 1865, pp. 29 ff. צונץ הקדיש לקילירי פרק מיוחד בספרו וכתב עליו ועל יצירתו בהערצה גדולה במקומות רבים בספריו. פיוטי הקילירי מפרנסים חלקים גדולים גם במילון הפייטני הגדול שצונץ צירף

לספרו: *Die synagogale Poesie des Mittelalters*, Berlin 1855, pp. 372 ff.

⁵ סקירה מאלפת וממצה למדי של רוב הדעות שנאמרו במקומו של הקילירי ובזמנו, ובתוך זה דעות מתמיהות ביותר, ימצא המעיין בספרו של י"מ אלבוגן, התפילה בישראל, ירושלים תשל"ב, עמ' 233 ואילך. ⁶ את ההשערה שהקילירי פעל בארץ-ישראל העלה לראשונה, בהיסוס מועט, צונץ, בחיבורו הנזכר לעיל בראש הערה 4, עמ' 33, ובכיתחון מוחלט, על-פי ניתוח שבעת הטל שלו, אהרן ילינק בנספח שהוסיף על המבוא לחיבורו: בית המדרש, ו, וינה 1877, עמ' 37 ואילך. אבל באשר לזמנו של הפייטן עדיין לא ראה צונץ דרך להקדימו לראשית המאה התשיעית. עיין בחיבורו הנ"ל, עמ' 31. אלבוגן (לעיל, הערה 5, עמ' 237) מקדימו לסביבות שנת 750.

⁷ לשתי הסוגיות עיין כעת: ע' פליישר, 'עניינים קיליריים', תרכ"ג (תשמ"א), עמ' 282 ואילך; הנ"ל, 'לוח מועדי השנה בפיוט לר' אלעזר בירבי קיליר', שם נב (תשמ"ג), עמ' 223 ואילך. רשימה של פיוטי הקילירי שהופיעו במהדורות מדעיות עיין: ע' פליישר, היוצרות בהתהוותם והתפתחותם, ירושלים תשמ"ד, עמ' 29 ואילך.

⁸ עיין: פליישר, תרכ"ג נב (תשמ"ג), עמ' 237 ואילך, 258 ואילך.

⁹ לעניין זה השווה גם: מ"ד הר, 'על שני ימים של ראש השנה בארץ ישראל', תרכ"ג נג (תשמ"ד), עמ' 124 ואילך; ע' פליישר, 'הערה להארה: בדבר שני ימים של ראש השנה בארץ ישראל', שם, עמ' 293 ואילך.

הקדושתא האמורה לא נשתמרה בידינו בשלמותה: ממה שנתגלה ממנה (והוא היקף לא מועט של טכסטים) חסרו התחלת הקומפוזיציה עד פיוט ד, קטע מאחד ההיטים שלה והסילוק שבא בסופה. קטעי הפתיחה של הקרובה, וכן גם הפיסקה שחסרה מאמצעה, לא ידענו מה היתה לשונם, אבל יכולנו לשחזר את צורתם על-פי חוקי הבינוי של הקומפוזיציה הניפרים מאותם חלקים ממנה שהגיעו לידנו. הפך הדברים בסילוק: קטע זה פתיחתו מסומנת בהערת המעתיק בכתב־היד אבל את תבניתו אי אפשר היה לשחזר, כי כל סימני המבנה של הקומפוזיציה, פסוקי המסגרת והסיומות המקראיות והמערכות התימאטיות, מוצו על-ידי הפייטן לפניו. לפי הנראה, עוצב הסילוק בנפרד מגוף הקדושתא, לפחות מצד תבניתו. הערת המעתיק המתייחסת לסילוק לשונה כך:

ובכן ונעריצך אלהינו¹⁰

העת לגעור חית יער

והו מכתוב פי אלקינו

כלומר: 'ובכן וכו', העת לגעור חית יער, והוא כתוב אצל הקינות'. ההערה באה להסביר למה לא הועתק הסילוק בכתב־היד: ¹¹ נוסחו כבר עמד לפני הסופר או לפני מי שכתב־היד נועד לו, בין הקינות לתשעה באב.

בשעה שהודפסו חלקי הקדושתא לא נודע סילוק שתחילתו כנזכר לעיל, וממילא לא היה אפשר לדון בו בהקשר ההוא. הציון שהעלה את זכרו בא בסופה של קומפוזיציה שהיתה מלאה חידושים כרימון; מי שיער שהסילוק עצמו יביא לפנינו, עם גילוי, את החידוש החשוב מכולם.

[ג]

תחילת הסילוק 'העת לגעור חית יער' עומדת כעת לפנינו בכ"י ט"ש ס"ח 199.13 (להלן: כ"א). כתב־יד זה הוא של דף אחד שניזוק קשה; הוא קרוע בשוליו ומנוקב בגופו.¹² נוסח התחלת הפיוט ניזוק בו אף הוא, ואילולא ידענו את פתיחתו על-פי הפרסום הקודם, לא

¹⁰ פורמולה זו (או מקבילתה: 'ובכן ולך תעלה קדושה' וכו') פותחת את הסילוקים הבאים בסופי הקדושתאות.

¹¹ מיד אחרי ההערה באים בכתב־היד קטעי פיוט להשלמת הקדושתא, מברכת האל הקדוש ואילך. הקטעים הם חלקים מתוך שבעתא של הקילירי לשבת איכה שלא הגיעה לידינו ממקום אחר. עיין: פליישר, תרכ"ז נב (לעיל, הערה 7), עמ' 227 ואילך.

¹² פכסימילה של הדף הזה ניתן בסמוך על-פי צילום משובח שזיכני בו ד"ר ש"ק רייף, הממונה על אוספי הגניזה בספרייה האוניברסיטאית בקיימברידג'. תודתי נתונה לו על טובו שאר החומר מתפרסם על-פי צילומים השמורים במכון לתצלומי כתב־יד עבריים שליד בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. אני מודה גם לעובדי המכון הזה על עזרתם האדיבה.

היינו מזהים אותו בשום אופן. מן הסילוק עצמו אין בכתב־היד אלא 26 שורות. לא כולן שלמות. אבל שורות אלו הראו שחלקים גדולים מן הסילוק כבר היו בידנו מזמן, אלא שלא ידענו לצרפם יחד. מן החלק הראשון של הסילוק באים קטעים מקיפים בשני כתב־יד, ששניהם שמורים בקיימברידג' באוסף וסטמינסטר קולג': האחד ליטורגיקה א, 55 (מטור 16 [מ'עט'] עד טור 71 [בני']; להלן: כ"י ב); והשני ליטורגיקה ג, 48 (טורים 17–112; להלן: כ"י ג). מאה ושתיים־עשרה שורות מן השיר עומדות אפוא לפנינו ברצף מבורר ואותנטי שאין בו שום פקפוק.

קטע זה איפשר את זיהוי המשכו וסופו של הסילוק הגדול הזה. חלקו השני בא כולו, בהעתקה מלאה למדי, בכתב־יד מן הגניזה השמור במוזיאון הבריטי וסימנו Or. 5557 G דפים 20–25 (להלן: כ"י ד). חמשת דפי כתב־יד זה רצופים וכתובים באותיות גדולות שקריאתן קשה רק בשוליים העליונים, שהשחירו כמעט לחלוטין. כתב־יד זה מכיל את כל החלק השני של הפיוט, מטור 113 עד הסוף. קטעים נוספים מן החלק הזה באים גם בכתב־יד היד דלהלן: ט"ש ס"ח 275.10b, דף אחד שלם יחסית (מטור 222 [מזהה] עד טור 249 [החזיקי']; להלן: כ"י ה); ט"ש ס"ח 110.54, דף אחד, חסר בזווית השמאלית התחתונה¹³ (מטור 236 [ואחת'] עד הסוף; להלן: כ"י ו); וכ"י ט"ש ס"ח 102.67, דף אחד¹⁴ (מטור 242 [צפות'] עד הסוף; להלן: כ"י ז). לפי הנראה הפיוט היה נפוץ למדי בתקופת הגניזה. בין שני חלקי הסילוק יש חסר שאי אפשר לאמוד את שיעורו. וקודם שאנו באים לדון בגוף הסילוק עלינו להוכיח ששני הקטעים אכן חלקי פיוט אחד הם. וראוי שנתחיל בציון העובדה שכ"י ב, שמביא קטע מן החלק הראשון של הפיוט, וכ"י ה שמביא קטע מחלקו השני נכתבו בלי ספק בידי אותו סופר עצמו, ואפשר שנשתייכו במקור לאותו הטומוס.¹⁵ לבד מזאת שני חלקי הסילוק מצטיינים באחידות גדולה של לשון וסגנון, ובעיקר של מקצב. אמנם, הסילוקים הכתובים בנוסח סילוקי הקילירי דומים למדי זה לזה בצורתם הבלתי מאורגנת, בהיקפם הגדול לעתים ובאווירה המתוחה העולה מהם, אבל הם שונים זה

¹³ כתב־יד זה מכיל עוד שני דפים רצופים. דף 1 ע"א מביא את המשך שרשרת הפסוקים המסיימת את הסילוק והיא כאן ארוכה ביותר. אחר־כך באה פיסקת 'רחם' שנאמרה אחרי הסילוק בברכה הארבע־עשרה של עמידת התשעה באב (עיין על כל זה להלן). בסופה של הפיסקה באה חתימת הברכה ('ב'רוך' <בונה ירושלים') והכותרת 'סילוק אחר'. אחרי הכותרת מועתק חלק גדול מן הסילוק האסכטולוגי 'אותו יום אשר יבוא משיח בן דויד' שפירסם בשלמותו: י"ה לוס, קתדרה לתולדות ישראל וישובה יא (תשל"ט), עמ' 130 ואילך.

¹⁴ ע"א של כתב־יד זה מחוק ביותר. הדף שימש פתיחה לקונטרס בכרך גדול, שהכיל כנראה קרובה וקניות לתשעה באב: הוא מסומן בפניהו הימנית העליונה באות ט"ח; סימן שהיה הקונטרס התשיעי (!) בטומוס.

¹⁵ 'אפשר' ולא ודאי, מפני שמספר השורות בשני הדפים אינו זהה. בכ"י ב באות 19 שורות לעמוד וככ"י ה — 21. לפי שלא ראיתי את שני כתב־היד במקור איני יודע מה הן מידות שני הדפים. אבל מראה הכתוב והיקף הגליונות שמסביב לכתוב זהים לגמרי בשני כתב־היד. בכ"י ב באים כמה תיקונים בין השיטין וגם ניקוד (טברני) שבאקראי; בכ"י ה אין לא תיקונים ולא ניקוד. אבל בשני כתב־היד, שבשניהם באות פיסקות שחריזות הקבועה במלת 'קודש', המלה כתובה תמיד במלואה, ובשניהם היא כתובה עתים מלא ועתים חסר, בערבוביה.

מזה באורך הטורים, בדרך סיומן של הפיסקאות הבאות בהן ובשיטת התחברות הפיסקאות אלו לאלו.¹⁶ במקרה שלפנינו שני חלקי הפיוט תואמים במוחלט זה את זה, במידה שקשה להעלותה על הדעת בשני קטעים שאינם מאותו חיבור עצמו. התואם בין שני חלקי השיר בולט גם בהקבלה יפה של כמה נושאים ומהלכים ריטוריים הבאים בהם, שנראים משלימים זה את זה ונסגרים זה על זה בכוונת בינוי מכוונת. כך למשל בחלק הראשון של הסילוק (טורים 82 ואילך) הפייטן מציין סדרה של אירועים שיתרחשו לפני ביאת המשיח, בלשון זו:¹⁷

82 וְיִזְוְעוּ [עֲשׂוּ].....
וְיִבְלְעוּ עֲשָׂרָה מְקוֹמוֹת
וְיִהְיוּ עֲשָׂר מְדִינוֹת
[... ..] עֲשָׂר עֲצֵירוֹת
וְיִצְאוּ עֲשָׂרָה קוֹלוֹת
וְיִגְדְּעוּ עֲשָׂר <שָׁר> [קִרְנוֹת]
וְיִצְחָחוּ אֶחָדֵיהֶם עֲשָׂר אַחֲרוֹת
וְיִקְבּוּ עֲשָׂרָה [...] קוֹדֶשׁ
וְיִרְמְמוּ בְּרֹאשׁ מְשִׁיחַ קוֹדֶשׁ
וְיִבְהֶם יְרוֹם [...] קוֹדֶשׁ

בחלק השני של הפיוט, בפרץ מסעיר של אֵלָה ומשטמה, מנבא המשורר את מיני הפורענויות שיחולו על אדום באחרית הימים. הפיסקה מקבילה בתבניתה למה שהובא זה עתה:

169 בְּעֲשׂוֹר מְכוֹת לְהַכְחִידֶם
בְּעֲשׂוֹר אֲפִילוֹת לְהַמְעִידֶם
בְּעֲשָׂרָה <שָׁר> מְעִידוֹת לְהַמְעִידֶם
בְּעֲשָׂרָה <שָׁר> זְנוּעוֹת לְהַרְעִידֶם
בְּעֲשָׂר הַפִּיכוֹת לְהַשְׁמִידֶם
בְּעֲשָׂר שְׁרִיפוֹת לְהַפְלִידֶם
מְגִדּוֹלָתָם לְשַׁדְּדֶם

וכו'

¹⁶ הרבה סילוקים בתר-קיליריים מביאים קטעים המסתיימים באופן קבוע בפסוקי מקרא. בהרבה סילוקים הקטעים קשורים זה בזה בשרשרת.

¹⁷ על מקור פיסקה זו עייין להלן, סעיף [ו].

לנאמר בקטע הזה אין לפי הנראה מקור במדרשות, והמספר עשר בא בו כמספר נוסחאי. אין לשער שהמשורר העמיד את הקטע כך, בלי שכיוונו כנגד מה שפתח בו בחלק הראשון של הסילוק.

הקבלה יפה ואף בולטת יותר בין שני חלקי השיר באה במקום שהפייטן מונה בחזונו את הדמויות המשיחיות שעתידות לפעול בדראמה של אחרית הימים, לבד מן המשיח, והם: שני בני היצהר, ארבעת החרשים, שבעת הרועים ושמונת הנסיכים.¹⁸ למעלה מהם, או בתוכם, מלך המשיח עצמו. בקטע הראשון של הפיוט באה הרשימה בלשון זו:

101 וַיִּחְזוּ תַחֲלִילָה שְׁלֹשֶׁת הָרִי קָדָם¹⁹

בה[... ..] כִּימֵי קָדָם

[...] שְׁנֵי בְנֵי הַיִּצְהָר

וְתֵאֵרָם יוֹנָהָר

וְעָלוּ אַרְבָּעָה [חָרָשִׁים]

הָיִוֹת דְּרוֹשִׁים לְרָאשִׁים

וַיִּקְוֶמוּ שְׁבַעַה רוֹעִים

[... ..] עֵים

¹⁸ גיבורים אלה של מאורעות הקץ נזכרים בנפרד בכמה מדרשות קדומים. 'שני בני היצהר' (זכ' ד, יד: 'אלה שני בני היצהר העומדים על אדון כל הארץ') נזכרים למשל בספרא צו, ז (קנח); איכה רבה א, נא; במדבר רבה יח, טז; אבות דר"נ נו"א לד (עמ' 100); תנחומא קרח, יב; הם, לפי חלק מן המקורות, דוד ואהרן, ולפי חלק אחר — משיח ואהרן. קשה לדעת איך פירש את הכינוי הקילירי. איזכורם של ארבעת החרשים בהקשר אסכטולוגי נדיר בפייטנות ואפשר שהוא מיוחד לקילירי (עיין להלן). הם נזכרים בנבואת זכ' ב, ג והדרשה הדורשת את המקרא לכיוון משיחי באה, למשל, בפסיקתא דר"כ, החודש, נא ע"א; שיר רבה ב, יג; פסיקתא רבתי פיסקה טו, עה ע"א; במדבר רבה יד, א; בבלי סוכה נב ע"א. ברוב המקורות הארבעה הם אליהו ומלך המשיח ומלכי צדק ומשוח מלחמה. בקצת גירסאות בא 'כהן צדק' במקום מלכי צדק. שבעת הרועים ושמונת הנסיכים (מי' ה, ד) נמנים בשיר רבה ח, ט והם: דוד באמצע, אדם, שת ומתושלח מימינו, אברהם, יעקב ומשה משמאלו (שבעת הרועים); ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, חזקיה, אליה ומלך המשיח (שמונת הנסיכים). הרועים והנסיכים נמנים גם בפיוט הקילירי 'אנכי אנכי אנחם' (א. 6795) הנאמר בין הנחמות הכלולות בסידורי איטליה, ושם רשימת הרועים היא: אדם, מתושלח, מלכי צדק, [דוד], אברהם, יעקב ומשה, וסדר הנסיכים: ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, המשיח, אליה וחזקיה. ועיין עוד בפנים.

¹⁹ לא ברור למי כוונת הפייטן כאן. לפי המקובל מציין הכינוי 'הרים' את האבות, ואם כן צריך לומר שהוא רמז לאבות שיקומו לתחייה. דבר זה אינו נזכר בדרך-כלל בהקשר זה, מה גם שאברהם ויעקב כלולים בין שבעת הרועים, עיין לעיל בסוף ההערה הקודמת (יצחק אינו בכלל זה, לפי שהוא, כדברי האגדה, 'הלך וישב על פתחה של גיהנם להציל בניו מדינה של גיהנם'). אבל בהושענא הקילירית 'אומן ישעך בא' (א. 1857; מחזור לסוכות, מהדורת גולדשמידט ופרנקל, עמ' 204, טור 16) נאמר: 'עלוי חבצלת השרון / כי קמו ישני חברון'. ואפשר שהוא הנרמז גם ב'יוכון עולם' בצמוד לפיסקה המובאת להלן בסמוך: 'זיבראו שמים חדשים / ואתם ששה דברים חדשים' / ושלשה אחרים המיוששים'.

וַיִּצְגּוּ שְׁמוֹנָה נְסִיכִים

תַּרְעֵנָה לְצָרִים [...] ...]

וַיִּצְמַח צֶמַח שְׁמוֹ

וַעַל [...] ...]

אותה רשימה עצמה באה בחלק השני של הסילוק, אבל בסדר הפוך:

146 בְּשִׁמוֹנָה נְסִיכִים תוֹעָדוּ

[בְּשִׁבְעָה] רוּעִים תְּנוֹעָדוּ

בְּאַרְבָּעָה חֲרָשִׁים [תּוֹנִם] דָּדוּ

בְּשְׁנֵי יִצְהָרִים תּאוּ [...] ...]

בְּרוּעָה אֶחָד תִּיַּחֲדוּ

אין הרשימה מופיעה בהרכב הזה במקורות הידועים לנו עד כה, ואפשר שצורפה, על-פי מקורות שונים, על-ידי הפייטן עצמו. אבל היא מופיעה בהרכב זהה בשיר נוסף של הקילירי, הוא הסילוק המפואר שלו לתשעה באב 'ויכון עולם על מליאתו'²⁰ שעוד ידובר בו להלן, ושם לשונה כך:

וּבְקִרְבָּם מִתְכַּנְּנִים אֲרִבְעָה חֲרָשִׁים

סֶפֶר הַתּוֹרָה לָמוֹ דּוֹרָשִׁים

וּבְיַנְיָהֶם שְׁבַע רוּעִים מְפֹרָשִׁים

עֲמָקֵי הַבְּרִית לָמוֹ מְפָרָשִׁים

אֲשֶׁר מֵאֵז הֵם מְעוֹשְׁשִׁים²¹

יְבוֹאוּ לְעֵטֶר צֶאֱן קְדָשִׁים

וּבָא יְיָ אֱלֹהִים וְכָל קְדָשִׁים²²

וּבְתוֹכָם שְׁנֵי בְנֵי הַיִּצְהָר מְאֻשְׁשִׁים

²⁰ פיוט זה (ו. 248) מסיים את סדר הקינות במנהגי איטליה ורומניאה. קטע ממנו פירסם: ח' שירמן, 'הקרב בין בהמות ולויתן לפי פיוט עברי קדום', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ג, חוברת 3 (ירושלים תשכ"ח). המאמר המלווה פרסום זה נדפס שנית, עיין: ח' שירמן, לתולדות השירה והדרמה העברית, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 66 ואילך.

²¹ מעוששים: עמומים, סתומים.

²² עניין זה, המיוסד על המקרא בזכ' יד, ה, בא גם בסילוק שלנו. להלן, טור 251: 'ובא יי אלהים כל קדושים קדש'.

וּבְמִחְנָם שְׁמוֹנָה נְסִיכִים דְּרוּשִׁים
סֵפֶר הַיֶּשֶׁר לְמוֹ דּוֹרָשִׁים
וּמֵהֶם יוֹפִיעַ מְשִׁיחַ קְדוּשִׁים
לְמִשׁוּחַ קָדֹשׁ קְדָשִׁים

מקבילה זו, מלבד שהיא מעידה על שייכות שני קטעי הסילוק לחיבור אחד, מחזקת גם את ייחוס הפיוט כולו לקילירי, עניין שנדון בו בסעיף הבא. אי אפשר אפוא לפקפק שאכן חיבור אחד כאן, וצריך לקוות שבעתיד נוכל להשלים גם את החסר לנו עדיין בין שני קטעיו. ההנחה שאכן פיוט אחד לפנינו מתחזקת גם מן העובדה ששני הקטעים שנתגלו עד כה ממנו מתועדים במקורותיהם לא כקטעי סילוק רגילים, אלא כקטעי סילוק של תשעה באב. ההבדל בין שני הסוגים ניכר. לפי חוק הפייטנות הקלאסית אין סילוק בא אלא בסופי קדושתאות, כדי לגשור בין הרהיטים שבחוללייתן השלישית ובין קדושת העמידה שלאחריהן. תפקידם זה מובלט בכותרת המקדימה אותם ('ובכן ולך תעלה קדושה' וכו', או 'ובכן ונעריצך אלהינו' או כל כיוצא בהם), הוא מתפרש בדיון הבא בהם, לפחות לקראת סופם, במלאכים ובקדושתם, והוא מתבצע בהם בסיומם הסטיריאויטיפי בתחילת המקרא ביש' ג, ו: 'וקרא זה אל זה ואמר קדוש' וכו'. אבל לפי שיטה מאוחרת קצת יותר, שאפשר שחודשה בידי הקילירי עצמו, באים מיני 'סילוקים' גם בקרובות התשעה באב, אחרי חטיבת הקינות ששולבה באלה בברכה הי"ד, היא ברכת 'אלהי דויד ון' בונה ירושלים'.²³ סילוק מפואר מטיפוס זה, ששימש מופת לכמה חיבורים מאוחרים יותר, הוא הפיוט 'ויכון עולם על מליאתו' שהוזכר זה עתה, אחת מיצירותיו הנשגבות של הקילירי, שנקלט בסידורי איטליה ורומניאה. הסילוקים 'לט' באב אינם סילוקים אמיתיים, שהרי אין הם באים בקדושתאות אלא בקרובות של חול ואין הם מעבירים לקדושה אלא לסיומה של הברכה הארבע-עשרה בעמידת י"ח, ואין הם נקראים כך אלא מפני שצורתם החופשית, נעדרת העיצוב הסטרופי והאקרוסטיכון האלפביתי, מזכירה את צורתם של הסילוקים הקיליריים. אמנם, בכתב-היד שבו נתגלה לראשונה זכר הסילוק שלנו הוא שימש בקדושתא. אבל גם במקומו של המעתיק ההוא — 'העת לגעור חית יער' היה 'מכתוב פי אלקינות' כלומר כתוב אצל הקינות, במדור פיוטי ה'ט' באב. אם כן שימושו כסילוק של קדושתא היה שימוש משני.²⁴ גם בכ"א, שממנו הגיעה לידנו תחילת הקטע הראשון של הסילוק, הוא שימש בין הקינות: לפני התחלתו ניפרים כאן שרידי מלים ממחרוזת הסיום הנלווית בדרך-כלל על

²³ על הסילוקים הבאים בקרובות תשעה באב ועל סיבת התהוותם עיין: ע' פליישר, 'עיונים באופים הפרוודי של אחדים ממרכיבי הקדושתא', הספרות ג (תשל"ג), עמ' 579, ושם הערה 34. עיין גם: ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימי-הביניים, ירושלים תשל"ה, עמ' 205. סילוק לט"ב כיוצא בפיוטים הנדונים כאן עיין, למשל: יהלום (לעיל, הערה 13).

²⁴ קשה לדעת איך עברו במקומו של המעתיק מסוף הסילוק הזה לקדושת העמידה. סיום הסילוק, כפי שהוא לפנינו, אינו מתאים לזה בשום אופן. אבל אפשר שלא הושם לב לזה או שסיום הסילוק הותאם לתפקיד

הקינה הקילירית 'למען תהלות שם קדשך' (ל. 1158) ותחילתה 'למענך אלהי / תאגור נדחי'.²⁵ בראש הפיוט אמנם מצוין 'סלוק', אבל המעתיק לא רשם לפניו את הפורמולה הבאה בקדושתאות לפני הסילוקים 'ובכן ולך תעלה' או 'ובכן ונעריצך אלהינו'; ברור אפוא שהקטע הועתק בין הקינות.

סופו של החלק השני של הסילוק עומד לפנינו בשלושה כתבי־יד (ד, ו, ז): בשלושתם נגמר הטכסט בשרשרת פסוקים, כשגור בסילוקים של תשעה באב, ולא במעבר לקדושת העמידה. בשני כתבי־יד (ד, ו) באה אחרי הפסוקים תפילת 'רחם' של ט"ב, ובסופה אף ציון לברכת 'בונה ירושלים'.²⁶ נמצא שבכל כתבי־היד הללו שימש הסילוק בין הקינות. ולפי שכן הוא גם בכתב־היד שמכיל את תחילת הסילוק ברור ששני החלקים, אף־על־פי שאינם רצופים, אינם אלא חלקי פיוט אחד.

[ד]

העובדה שהסילוק לא השתייך במקורו לקרובה הקילירית לשבת איכה שבסופה נמצא לנו נרמז, מחלישה כמובן את זיקת הבעלות של הפייטן עליו, זיקה שלא היינו מפקפקים בה כלל אילו מצאנו את הפיוט קשור בקדושתא הנזכרת. אבל באמת אין ספק כלל שהסילוק הוא של

החדש על־ידי עיבוד. וצריך לומר לפי זה שהסילוק האותנטי של קדושת הקילירי לשבת איכה אינו בידנו לפי שעה. 'העת לגעור חית יער' נועד בוודאי לשמש במקורו באחת מקרובות הקילירי לתשעה באב: בעזבונו הספרותי של הקילירי נותרו לא פחות מחמש קרובות לתשעה באב; בכל אחת מהן שימש בוודאי סילוק. עיין: ע' פליישר, 'קרובה חמישית לתשעה באב מאת ר' אלעזר בירבי קליר', סיני סג (תשכ"ח), עמ' לב ואילך. אפשר אולי להוכיח שהעת לגעור נכתב לפני הקדושתא לאיכה, כי בעוד ב'חית יער' אין שום זכר לערכים (עיין להלן), יש איזכור, אמנם רמז, לערכים בקדושתא לאיכה. עיין: פליישר, תרכ"ז נב (לעיל, הערה 7), עמ' 254 ואילך. צריך להעלות על הדעת גם את האפשרות שהקילירי עיבד בעצמו את 'העת לגעור' לשמש כסילוק בקדושתא לאיכה, ושם כן הוא בכל זאת אותנטי במקום ששם מצאנוהו נזכר לראשונה. על תופעה כזאת בקרובות תשעה באב של הקילירי הערתי במאמרי: שם, סיני סג, עמ' לה ואילך.

²⁵ על מחרוזת זו ועל תפקידה עיין: צונץ (לעיל, ראש הערה 4), עמ' 50. הפיוט 'למען תהלות שם קדשך' בא בכתב־יד של מנהג איטליה. מחרוזת הסיום עצמה, אף־על־פי שכוונה לנועל את הקינה הזאת והיא טבועה בחותם תבניתה, נשארה במקומה גם לאחר שהקינה עצמה הוצאה מכלל שימוש במנהג האיטלקי המאוחר, והיא ישנה גם בדפוס איטליה ורומניה; היא פותחת את סדרת פיוטי הנחמות. המחרוזת רשומה בנפרד אצל: דוידסון, ל. 1171. מן המחרוזות נותרו בכתב־היד שלנו מלים ספורות בלבד: 'יירודך חי חי' [...] בני אל חי ואתה יי אן...]. נוסח המחרוזת בסידורי איטליה הוא 'למענך אלהי / תאגור נדחי / למוזות פתחי / ונגיש זבחי / ריח ניחוחי / יורודך חי חי / וידעו כל אחי / כי הם בני אל חי / והאר פניך על מקדשך השמים למען יי'.

²⁶ כן דווקא, בשני כתבי־היד, ולא 'אלהי דוד ובונה ירושלים' כפי שהיה מנהגה של ארץ־ישראל בעמידות כל השנה, וגם לא 'מנחם ציון ובונה ירושלים' או 'מנחם אבלי ציון' וכו' או 'ציון עירו ואבלי עמו' או כיוצא באלה כפי שנקבע לט' באב בהרבה מנהגות קדומים ומאוחרים. 'בונה ירושלים' סתם בא בעמידת תשעה באב בסידור רס"ג, עמ' שיח. ועיין: "היינימן, התפילה בתקופת התנאים והאמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 48 ואילך.

הקילירי, ומי שמצוי אצל פיוטי משורר זה לא יהסס ליחסו לו בביטחון גמור. סילוקים מסוג זה, מצד ההיקף, המבנה, הריתמוס, התחלפות אופני החרוזה והמהלך האידיאי אופייניים לקילירי, ולא מעטים המקבילים לו גם בחלק הנדפס של פיוטיו. לעתים קרובות מאוד מעמיד הקילירי בסילוקיו הגדולים פיסקאות לא שוות באורכן, מחורזות בחרוז אחיד או במלה שווה, כשהוא קוצב לכל אחת מהן מידה על-פי הרעיונות שהוא מבקש לגלם בהן. באופן קבוע למדי הוא משלב בסילוקים כאלה קטעים בנויים במחורזות דו-טוריות, שבהם הוא מפתח מערכות של רעיונות אנאלוגיים, ששני טורי המחורזות מעמידים אותם בזיקה חריפה של עימות או של תואם אלה כנגד אלה. מחורזות מטיפוס זה נעות בדרך-כלל על צירם של צירופי קבע המבליטות את הקשר שבין שני הטורים.²⁷ בסילוק שלפנינו, שהוא אגב מפואר במיוחד גם ביחס לסילוקי הגדולים של המשורר, באים שני קטעים כאלה, האחד מטור 117 ואילך והשני מטור 190 ואילך; שניהם מפרטים את הפורענויות שעתידות לבוא על 'חית יער', כלומר על אדום, בשל חטאיה. אבל חלוקתו של החומר לשני קטעים אינה שרירותית:²⁸ מחורזות הקטע הראשון מאורגנות לפי עקרון מספרי, ניתן לומר טכני: שבע עברות יגררו אחריהן שבעה עונשים, עשרה חטאים — עשרה מיני פורענויות. הקטע השני מסודר לפי העקרון של מידה כנגד מידה: כל מעשה רשע יענש במכה שהיא כיוצא בו. החטא ועונשו נפגשים בפיסקה הזאת כמובן, לפעמים, ברמה הריטורית (בלבד), אבל האנאלוגיה ביניהם חדה. ברוב המקרים סומכים העונשים על נבואות זעם מן המקרא, והפייטן מקביל אליהם בראשי המחורזות את החטאים בניסוח הולם. בין שני הקטעים מבדילה פיסקה חד-חרוזית של משטמה נוראה; רשימת הפורענויות הבאה אחר-כך באיזון מושחז של טיעון כמעט לוגי, מפוגגת קצת את אימת עוצמתה. היא מאפשרת את המעבר אל חזון הנחמה (מטור 226 ואילך), אשר בסימנו בא הסילוק אל סיומו. כל המהלך הזה, על תחכמו ועוצמת תנופתו, טבוע בחותם גאוניותו של הקילירי.

²⁷ פיסקאות כאלה באות, למשל, בסילוק 'אלהים אל דמי לך' של הקילירי לפרשת שקלים (מלות הקבע: 'אותנו ... ואתך...'), ובסילוק 'אין לשוחח' לפרשת פרה (שתי חטיבות, אחת במחורזות מרובעות עם מלות הקבע 'הם... תבוא אמו...', ואחת כיוצא במה שלפנינו, במחורזות דו-טוריות, עם מלות הקבע 'יכמו... כן...'). ובסילוק 'הוא נקרא ראש וראשון' לשבת החודש (המחורזות תלת-טוריות ומלות הקבע הן 'אשר... לפני שיר זה...'). שתי פיסקאות כאלה באות גם בסילוק 'בעשר מכות פתרוסים הפרכתה' בקדושתא 'אסירים אשר בכושר' לפסח. עוד כיוצא בזה עיין בסילוק 'זאת בזאת נכתבה פרשה' בקדושתא השנייה של הקילירי לפרשת פרה 'אחת שאלתי פליאה חזות' שפירסמה: ש' אליצור, קובץ על יד י' (כ) (תשמ"ב), עמ' 44 ואילך: חטיבה אחת מביאה מחורזות מרובעות עם מלות הקבע 'מה טעם... כמו...' ואחת מחורזות דו-טוריות עם מלות הקבע 'ולמה... רמז ל...'. ומעין זה (בלא מלות קבע) גם בסילוק 'מלך במשפט' מתוך הקדושתא 'את חיל יום פקודה' לראש-השנה. התופעה שכיחה גם בשאר סילוקים קיליריים שטרם פורסמו, והיא מן המאפיינים הברורים של שיטתו בסילוקים.

²⁸ שתי חטיבות כאלה באות לעתים מזומנות גם בשאר סילוקי הקילירי, כפי שפורט בהערה הקודמת.

טביעת אצבעותיו של הפייטן הגדול ניכרת גם על הרעיונות והנושאים הבאים בפיוט, ובתוך זה דברים ייחודיים שאפילו מצאנו אותם בודדים בטכסט היינו מזקיקים אותם לקילירי. וכבר העלינו לעיל, בסעיף הקודם, את הרשימה המיוחדת כנראה לקילירי, של גיבורי הגאולה: היא באה פעמיים בסילוק שלנו ופעם נוספת באחיו התאום — הסיילוק 'ויכון עולם על מליאתו'. ראוי לציין שרשימת שבעת הרועים ושמונת הנסיכים שימשה יסוד לפיוט מיוחד של הקילירי, הוא קטע הנחמות 'אנכי אנכי אנחם'.²⁹ גם בפיוט הזה, אחרי ציונם המפורט של חמישה-עשר הגיבורים, בא, לכאורה שלא לצורך, זכרונם של ארבעת החרשים ('תנחומים להביעה / כוס ישועות לרבעה / חרשים ארבעה').³⁰ התופעה אינה נטולת משמעות, כי בעוד שבעת הרועים ושמונת הנסיכים נזכרים לעתים מזומנות בהקשרים דומים בפיוט — ארבעת החרשים אפשר שאינם נזכרים כלל בפייטנות הקדומה, חוץ מאשר בפיוטים קיליריים.

שני הסיילוקים 'העת לגעור' ו'ויכון עולם' קרובים בכלל מאוד זה אל זה: הם דומים בהיקפם ובתנופת מהלכם, בסגנונם ובאווירתם. ההבדל העיקרי ביניהם הוא ש'העת לגעור' תופס את הגאולה כתהליך היסטורי מתמשך שהפיוט נקרא לתאר בפרוטרוט את מערכותיו, בעוד 'ויכון עולם' עוסק כולו באחרית הימים ואינו נזקק לתיאור המאורעות שלפני הגאולה השלימה.³¹ אבל בחומר האסכטולוגי המעובד בשני הפיוטים יש כמה דמיונות שמחזקים את ההנחה ששניהם מתחת ידי פייטן אחד יצאו. מקבילה חשובה נראית לי מה שנאמר אצלנו בטור 235 ואילך: 'ויסובכוהו (את ירושלים) [שתי] חומות קודש / אחת שלאש ואחת כבוד קודש', שבדומה אליו נאמר ב'ויכון עולם': 'ושתי חומות לה מתקפות / חומת אש וכבוד לה מקיפות'. עניין זה מבוסס כמובן על המקרא בוכ' ב, ט: 'ואני אהיה לה נאם יי חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה', אבל למספר עצמו אין מקור באגדות שהגיעו לידנו.³² במדרשי הגאולה נזכרות שבע חומות שיקיפו את ירושלים לעתיד לבוא,³³ ויש

²⁹ עיין לעיל, סוף הערה 18.

³⁰ בדפוסים בא על-פי הרוב 'חדשים ארבעה', והוא טעות ברורה. בכתב-יד בא לעולם 'חרשים'. ארבעת הגיבורים הללו נזכרים גם בסוף הפיוט 'בימים ההם ובעת ההיא' (עיין בהערה הבאה), אבל בלא היוזקות לכינוי המכליל. שם כתוב: 'תמים יהיו שלשה בבנויה / תשבי ומנחם וגם נחמיה / תפארת מכהן עמם מנויה'. מנחם הוא המשיח, ונחמיה (בן חושאל) הוא משיח בן יוסף. 'תפארת מכהן' הוא כהן צדק.

³¹ בהרכב הרגיל במחזורי איליה ורומניא מתוארים המאורעות שלפני ביאת המשיח בפיוט האסכטולוגי 'בימים ההם ובעת ההיא' המיוחסת במחקר לקילירי. את הפיוט הזה פירסם וניתח: י' אבן שמואל, מדרשי גאולה, ירושלים תשי"ד,² עמ' 113. הקטע מתאר את אותות הגאולה לפי החודשים, בזיקה מפורשת וחד-משמעית אל ספר זרובבל. אם הפיוט נכתב באמת בידי הקילירי הריהו מייצג קו אחר, שונה לגמרי מן המצוי בסילוק שלנו, בתפיסתו האסכטולוגית. ועיין להלן, הערה 72.

³² מסורת זו אפשר שהיא סומכת על שיר רבה ז, ד: 'עדיין לא למדנו שבח ירושלים. מהיכן את למד שבחה? מחומותיה, שנאמר ואני אהיה לה נאום יי חומת אש סביב'.

³³ כנראה: דוגמת שבעת ענני הכבוד שהיו מקיפים את ישראל כמדבר, על-פי האגדה בספרי במדבר פג

מסורת פייטנית שגורסת שלוש חומות, אחת של זהב, אחת של כסף ואחת של אבן (יקרה). ששלושתן יהיו מוקפות חומת אש.³⁴ מה שמובא בסילוקים שלנו נראית מסורת יוצאת דופן, והיא ודאי קדומה, מפני שהיא מסתפקת במועט. גם מה שנאמר ב'העת לגעור' טור 242 ואילך על ירושלים שלעתיד לבוא:

וַיִּתְּעֶלָה וַיַּעֲלֶה עַל מְרוֹמֵי קָדְשׁ
וַצַּר לִי הַמָּקוֹם יִשְׁמַע בְּמַחְנֶה קָדְשׁ

מקביל במדויק למה שנאמר ב'ויכון עולם' באותו עניין:

עוֹלָה וּמִרְחֶכֶת וְנוֹסֶכֶת
עַד לְמַעֲלָה לְמַעֲלָה מִתַּחֲשֶׁכֶת
וְעַד כְּסֵא כְבוֹד מִסִּפָּת
וַצַּר לִי הַמָּקוֹם מִשִּׁבְתָּה
גָּשָׁה לִי וְאַשְׁכָּה בְּשִׁבְתָּה³⁵ וכו'

כך הוא גם באשר לפיסקה אחרת בסילוק שלנו, שבה מתאר הפייטן את אושרם של ישראל לעתיד לבוא:

בְּשִׁבְעַת (כִּית) [כְּתִי] גֵן עֵדֶן תִּתְּאֶלְפוּ
בְּשִׁלְשִׁים מַעֲלֹת תִּתְּאֶלְפוּ
בְּשֵׁשׁ שׁוּרוֹת שְׁעָלֵיהֶם תִּכּוּפוּ

ומקבילות. השווה לעניין זה פרק המשיח; מדרשי גאולה (לעיל, הערה 31), עמ' 340: 'ושבע חומות מקיפות את ירושלים, של כסף ושל זהב של אבן יקרה של פוך של ספיר של כדכוד ושל אש' (= ילינק, בית המדרש, ג, עמ' 74). ובפרק אליהו (מדרשי גאולה, שם, עמ' 54): 'ומלאכי השרת משמרים את בית המקדש בחומת אש שנאמר ואני אהיה לה' וכו'.

³⁴ מסורת זו באה בקטע מחוך סילוק (כנראה גם כן לתשעה באב) בכ"י ט"ש ס"ח 108.144: 'ושלוש חומות יקיפנה / אחת שלזהב רחבו שש מאות / ואחת שלכסף רחבו שש מאות / ואחת של אבן כמראה דמות כל צבעים רחב שש מאות / וחורן משלוש חומות יקיפנה חומת אש / כי הוא אש אוכלה אש / וישמרנה באש'.³⁵ העניין עצמו סומך על הנאמר ביח' מא, ז: 'ורחבה ונסבה למעלה למעלה לצלעות כי מוסב הבית למעלה למעלה סביב סביב לבית'. והוא כבר נדרש בספרי דברים א (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 7) 'שעתידה ארץ ישראל להיות מרחבת ועולה מכל צדדיה' וכו'. ומה שנאמר אצלנו שיירושלים עתידה להגיע עד כיסא הכבוד ('על מרומי קודש') וכן במקבילה ('ועד כסא כבוד מסבת') כבר מובא בשיר רבה ז, ד: 'תני, עתידה ירושלים להתרחב ולעלות ולהיות מגעת עד כסא הכבוד, עד שתאמר צר לי המקום'. והפסוק מובא ברמז בשני הפיוטים. העניין נרמז גם בפרק המשיח הנ"ל (עמ' 334): 'ובית המקדש מקיף יעולה עד לרקיע ועד ערבות ועד החיות ועד המרכבה ועד כסא הכבוד'.

מקביל לזה מה שנאמר ב'ויכון עולם' באותו עניין:

וַיִּפְתָּחוּ שְׁעֵי עֶדֶן גֵּן
וַיִּשְׁבַּע פְּתִים מְשׁוּעָרִים בְּגֵן
[... ...]
שְׁלוֹשִׁים וְשֵׁשׁ מַעְלֹת בְּתוֹכוֹ מוֹגֵן

עניין שבע כיתות של צדיקים המקבילים פני שכינה בגן-עדן ידוע מספרי דברים פיסקה י (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 18) וממקבילות רבות, אבל עניין המעלות מובא בדרשה אחרת, אף היא בספרי דברים, פיסקה מז (שם, עמ' 105),³⁶ ושם נאמר:

שיר למעלות, למי שעתיד לעשות מעלות לעבדיו הצדיקים לעתיד לבוא. רבי עקיבה אומר שיר למעלה אין כתוב כאן, אלא שיר למעלות: שלשים מעלות זו למעלה מזו. רבי אומר שיר למעלה אין כתוב כאן, אלא שיר למעלות: ששים מעלות זו למעלה מזו.

אבל המספר בשני הסילוקים הוא של שלושים ושש, ואין מספר זה במקורות.³⁷ וקרוב לומר שהיתה גירסה אחרת של הדרשה לפני הקילירי ועל-פיה ניסח את הדברים בשני הסילוקים. ומופלא הוא שהעניין בא גם בסילוקו של הקילירי לקדושתא שלו לסוכות 'ארחץ בנקיון כפות' (תחילת הסילוק: 'כי אקח מועד'), ושם נאמר בלשון שהיא קרובה אל הספרי:

וַיִּשְׁבַּע פְּתִי קָדֵשׁ הַמַּעְלֹת
תַּחַת סִכַּת נֹפֹךְ מַתְעֹלֹת
וּמִתַּחְתֵּיהֶם שְׁלֹשִׁים מַעְלֹת
מִסְתוּפִים בְּצֶלֶם בְּשִׁיר הַמַּעְלֹת
וְעַל גִּבָּם שְׁשִׁים מַעְלֹת
זו לְמַעְלָה מִזֹּז עוֹלֹת
וְעַד כֶּסֶא הַכְּבוֹד טְסוֹת וְעוֹלֹת
בְּשִׁיר נְעִימוֹת שִׁיר לְמַעְלֹת

ומלשון הפיסקה ניכר שאותה מסורת מתפייטת בה, כי על כן נאמר גם כאן על שישים המעלות הנוספות שהן על גבן של השלושים הראשונות, והוא שנאמר בסילוק שלנו 'בשש שורות שעליהם'. וקרוב לומר שגם בסילוק לסוכות נאמר תחילה 'ועל גבם שש מעלות',

³⁶ לפי מה שרשם פינקלשטיין, דרשה זו אינה באה במקבילות. לבד ממה שהיא מובאת בילקוט תהלים רמז תתעט, ושם הושמטו המספרים. עיין להלן.

³⁷ עיין לעניין זה: שירמן (לעיל, הערה 20), עמ' 45 [19]. אבל המקור המובא שם אינו עניין לכאן.

ותוקן בכתב־היד על־פי הספרי. וראייה לדבר שבכתב־יד קדומים של מחזורים לסוכות השמיטו את השורה הזאת: סימן שגירסתה לא התאימה לנוסח הידוע של המדרש.³⁸ באמת גם נוסח הספרי רופס במקום הזה, ויש כתב־יד הגורסים בדברי רבי 'תשע מעלות זו למעלה מזו', ויש שגורסים 'ששם (=ששה?) מעלות זו למעלה מזו'.

מסורת כנראה ייחודית באשר לשכר השמור לישראל (או לצדיקים) לעתיד לבוא נרמזת בסילוק שלנו בטור 142, ששם נזכרים שלוש־מאות ושלושים ושלושה [עולמות] שינחלו בעולם הבא ('בשלוש מאות ושלושים ושלוש תסתופפו'). למספר הזה לא נתגלתה עד כה אסמכתא במדרשות הידועים. אבל אותה מסורת חוזרת בסילוק 'כי אקח מועד' שהוזכרה לעיל. וכך שם לשון הכתוב: 'ולפי שיעור תקומתם / כן תהא בארץ ממלכתם / יש מהם מלוא העולם מהלכתם / [...] / ויש משלש מאות ושלושים ושלושה שליחותם'.
הסילוק לסוכות קרוב בכלל לסילוק שלנו בכמה וכמה פיסקאות של שיר, כפי שעולה למשל מהשוואת שני הקטעים דלהלן:

'העת לגעור'	'כי אקח מועד'
143 בְּאֶלֶף הַמִּגֵּן תִּסְעָדוּ	וּמִחֵיל אֶל חֵיל יִצְעָדוּ
בְּאֶלֶף הַרְרֵי אֶלֶף תִּסְוָעָדוּ	וּמִסִּפָּה לְסִפָּה יִצְעָדוּ
בְּמִשְׁן לִוְיָתָן תִּתְעוֹדָדוּ	וּמֵאֵהֶל אֶל אֵהֶל יִצְעָדוּ
בְּשִׁמּוֹנָה נְסִיכִים תִּוָּעָדוּ	בְּסִפָּה אֲשֶׁר יִצְמָדוּ
[בְּשִׁבְעָה] רוּעִים תִּוָּעָדוּ	בְּסִפָּת שְׁלֹם יִצְמָדוּ
בְּאַרְבָּעָה חָרָ[שִׁים] תִּוָּמָ[דָדוּ]	בְּסִפָּת עֲמָקִים יִמָּדָדוּ
בְּשָׁנֵי יֵצְהָרִים תֵּאוּ[...]	בְּסִפָּת צִלְצֹל יִעָדָדוּ
בְּרוּעָה אֶחָד תִּיַּיְחָדוּ	בְּסִפָּת סְבִיבָיו יִתְדָדוּ
בְּיַחֲדוּ מִלְכָּכֶם תֵּאָחָדוּ	בְּסִפָּת מִלְכָּם יִתְוָעָדוּ
בְּפָנֵי מְשִׁיחָכֶם תִּתְחָדוּ	בְּסִפָּת צְפוֹנוֹ יֵאָחָדוּ
בְּקוֹמַת סוּכָה תִּתְעוּ[דָדוּ]	בְּסִפָּת נְאוֹת דָּשָׁא יִכְדָדוּ
בְּעִיר שְׁחֻבְרָה לָהּ תִּתְאָחָדוּ	בְּסִפָּת מֵי מְנוּחֹת יִכְבָדוּ
בְּעֵלוֹת שְׁבָטֶיהָ יִתְוָעָדוּ	בְּסִפָּת עֵץ חַיִּים יִתְיַסְדוּ
וְכוּ'	וְכוּ'

ושמא ראוי שנזכיר שגם מה שנאמר אצלנו בטור 242 על ירושלים:

וַיִּרְחִיב בְּרוּחָב אֶת מִחְנֹת קְדָשׁ <
צוֹפֹת (נ"א: צפֹת) פָּנֵי דְמִשְׁק (ממרה) [מִהַרְרֵי] קְדָשׁ

³⁸ עיין מחזור לסוכות, מהדורת גולדשמידט ופרנקל, ירושלים תשמ"א, עמ' 130, ושם בפירושו ובשינויי הנוסח.

והוא מיוסד על דרשה משיחית הבאה בספרי דברים א (שם, עמ' 7) ובמקבילות: 'מנין שעתידיה ירושלים להיות מגעת עד דמשק, שנאמר ודמשק מנוחתו' (זכ"ט, א) — חוזר בהושענא הקילירית הידועה 'אומן ישעך בא',³⁹ בזה הלשון:

שִׁימִי עַד דְּמֶשֶׁק מְשַׁכְּנֹתִיךָ
קִכְלִי כְּנִיךָ וּכְנֹתִיךָ

וכן הוא גם בפתחת המחיה בקדושת הקילירי לשכת רני עקרה:

מְשַׁכְּנֹתִיךָ עַד דְּמֶשֶׁק שִׁימִי
נְטִיט יִרְיעוֹתֶיךָ נְטִי וְרִקְמִי
סְפִי יִתְדוֹתֶיךָ חֲזָקִי כְּאוֹלָמִי
עֲפָרֶךָ נְעָרִי וּמַעְלֶיךָ הָרִימִי⁴⁰

דמיונות בולטים בפרטי אגדות ייחודיות עולים גם מהשוואת הסילוק שלנו עם הסילוק הקילירי לשכת זכור 'אלהים אל דמי לך'. למשל מה שנאמר אצלנו בשורות 124–125: 'עתה אקום על [אויבך] / עתה אנקום נקמה ממורדי בי / עתה עתה עתה שלוש בלבבי' סומך בוודאי על הפסוק ביש' לג, ו שמלת 'עתה' מופיעה בו שלוש פעמים: 'עתה אקום יאמר יי, עתה ארומם עתה אנשא', אך מקור מדרשי לעניין זה לא נמצא. אבל בסילוק לזכור נאמר גם כן 'ובשלוש עתות עמלק להמם', והוא אותו עניין ממש. גם מה שנאמר אצלנו, טור 163: 'כמו עיכבו עשר מדות / כן הושמדו בעשר השמדות', אין לו כנראה מקור במדרשי האגדה הידועים. אבל הוא חוזר בסילוק לזכור: 'בעשרת מיני שמד להאשימם'. פירוש אשכנזי קדום מזיק את האמור כאן לעשר התיבות הבאות בפסוק 'האשימם אלהים יפלו במועצותיהם ברוב פשעיהם הדיחמו כי מרו בכ' (תה' ה, יא).⁴¹ אבל אין המקרא מתאים ללשון בסילוק שלנו, ושתי הפסקאות סומכות בוודאי על מקור שנשתקע. גם מה שמעלה הפייטן בין חטאיה של אדום את 'בגידתם' בשבע מצוות בני נח (טור 157), ואת מה שביטלו

³⁹ עיין מחזור לסוכות הג'ל, שם, עמ' 203, טור 15. המשכו של פיוט זה 'אבי עד חש לתארך' (שנשמט ממחזורי אשכנז, אבל הוא מובא במחזורי איטליה) חתום, כידוע, 'אלעזר בירבי קליר חזק' (עיין: שם, עמ' 204 ואילך).

⁴⁰ פירסמו: י' מרקוס, גנזי שירה ופיוט, ניו-יורק תרצ"ג, עכ"ל, 44. על-פי כ"י אדלר 2578. הנוסח מתוקן בפנים על-פי כ"י ט"ש 8H 18/15. אצל מרקוס יש לתקן גם בכותרת: 'קדושתא להני עקרה' (במקום 'שבעתא לשכת כי תצא'). לעניין זה עיין גם: N. Wieder, *The Judean Scrolls and Karaism*, London 1962, pp. 10 ff.

⁴¹ כ"י המבורג 152, דף 20 ע"ב. בכתב-יד זה יש פירושי פייטים מיסודם של חכמי אשכנז מן המאה השתים-עשרה (על מקור זה עיין: א"א אורבך, ערוגת הבושם, ד. יריסלים תשכ"ג, עמ' 58 ואילך). את הקודקס פירסם בהוצאה פכסימילית אנ"צ רות, ירושלים תש"ס. הפסוק כיבא בפירוש בסתם, בלא ציון מקור. מפרשי

את ישראל מעשרת הדברות (טור 161) ואת מה ששפכו דמם של עשרת הרוגי המלכות (טור 165) חוזר בסילוק לזכור: 'וכמו בעשרה דברים עכבו עם מענות / ובשבע מצות המיושנות / כן בעשר ושבע יושכרו לענות'. ועוד קודם-לכן: 'אֹתָנוּ אֹת בְּרִית מִשְׁאָר הָרִימוּ / ואֹתָךְ עֲשֵׂת אֲבִירֵי בְרִית הַחֲרִימוּ'. וכן מה שנאמר אצלנו בטור 230 ואילך: 'וכשל עוזר בריעו בקודש / ונפל עוזר כהירע בקודש' מקביל לנאמר שם: 'והמון לאומים וכל הלשונות / על עוזר ועוזר ישאו קינות / וכשל עוזר ונפל עוזר מקוננות'. ועדיין אין כאן אלא מה שהעלה המזלג. כללו של דבר: אין ספק שהסילוק הוא חיבור קילירי מובהק ואין שום ספק תופס בייחוסו.

[ה]

מעתה עלינו לבוא אל חקרו של הפיוט ולמצות את תכניו. השיר פותח בפיסקת תפילה קצרה (טורים 1–7) שבה מתנסחת בקשה אל ה' להיפרע מאדום ('חית יער'), לשלם לה כגמולה על מה שעוללה לישראל, ולהסגירה בידי מי שצפויים להביא עליה את הפורענויות הראויות לה, והם מלך המשיח ואלהיו הנביא.⁴² מכאן ואילך מתאר הפייטן איך יתבצע הדבר: עדיין, וכך לאורך כל השיר, בנוסח של תפילה כביכול, אבל בלשון שמי שאומרה יודע בדיוק ובפירוט כיצד יתרחשו המאורעות. אין כאן לשון נבואה, אלא תיאור דברים על-פי ידיעה מראש, מפי מי שמאמין במסורות הנוגעות לעניין ויודע בבטחה שהן עתידות להתגשם מלה במלה ואות באות. מן הצד הגלוי, אפשר לומר: הכדוי, של השיר — מאומה מכל האמור בו לא נתגשם עדיין, והכול צפוי להתרחש בעתיד. אבל לפי מהלך התיאור לא קשה לקבוע את המקום שבו עוזב המשורר את קרקע המאורעות ההיסטוריים ומפליג אל עולם החזון. וכבר העירו חכמים על שיטה זו גם במדרשי הגאולה שבידנו, שכולם עשויים הרכב כפול-פנים זה: תחילתם במאורעות היסטוריים ריאליים שכבר התרחשו בשעת עריכת החיבורים וכולם יודעים בהם שהם אמת,

הסידור האשכנזי הביאו אף הם פירוש זה בלי ציון מקור, עיין, למשל: סידור עבודת ישראל, מהדורת ד' בער. גם הפירוש לשלוש ה'עמות' שהוזכר לעיל מובא שם בסתם.

⁴² כך נראה להשלים בטור 5: 'ביד [אדום] ובעל שיער', ואם כן 'אדום' הוא כינוי למשיח בן דוד שהיה 'אדמוני עם יפה עינים' (ש"מ"א טז, יב). 'בעל שיער' הוא כינוי לאלהיו הנביא על-פי מל"ב א, ח. הכינוי הזה אינו שגור בפיוט, אבל הוא חוזר אצל הקילירי לפחות עוד פעמיים: פעם בקדושתא שלו לשבת ענייה סוערה (תחילתה 'אום סוערה בלב כאניה', בכ"י ט"ש 8H 18/15 הנ"ל), בקטע ממנה המועתק בכ"י המוזיאון הבריטי Or. 5557 D, 28: 'אפופה מכל צד סער / אבוכה מכל פינה צער / ליבה עוד לא יסוער / להחיש לה בעל שיער'. וכך הוא גם בקינה 'תריק חנית ורומח' (ת. 533) הקלוטה במחזור רומניאה: 'גלח בתער / אדרת שיער / עת כי יוער / איש בעל שיער'. בדרך אגב ראוי לציין שגם הצירוף 'חית יער' ככינוי לאדום נרשם על-פי פיוט קילירי לתשעה באב על-ידי צונץ (לעיל, סוף הערה 4, עמ' 442). הוא בא גם בקינה קילירית על חורבן ביתר שפרסם: 'א' שייבר, HUCA כג, חלק ב (1950/51), עמ' 362, טור 63 ('יערת חיה').

והמשכם, המתבסס עליהם והיונק מהם את אמינותו, בחזון, ולעתים בהזיה.⁴³ הגבול בין שתי המציאויות בפיוט שלנו הוא בטור 62, ששם עוברת העלילה מן המישור הארצי — אל העולם העליון: פניית הנזיפה של הקב"ה אל מיכאל שרם של ישראל⁴⁴ פותחת את תהליך הגאולה. משם ואילך אין ההיסטוריה תופסת עוד, והכול מתרחש בחזון הגעגועים של המשורר, על-פי המסורות האסכולוגיות שהיו בידיו.

אבל שישים ושתיים השורות הראשונות של השיר הן מציאות היסטורית ממשית, וגם אם זו מתוארת בלשון מעומעמת קמעה ובערפול שבא להמחיש את אופיים החזוי כביכול של הדברים — לא קשה להבחין מאחורי האמור בגרעין המוצק של המעשים שהיו. ונקדים ונאמר בהדגשה שבכל הדראמה האסכולוגית המתוארת בשיר, נושא משטמתו של המשורר הוא אדום, ומי שעתידיים להיפרע מאדום הם המשיח ועוזריו, ועדיין אין כאן שום רמז, ולו הקלוש ביותר, לערבים. במדרשי הגאולה שנערכו לאחר הכיבוש הערבי של ארץ-ישראל, כבר מובאים הישמעאלים בחשבון, בין בגלוי ובין ברמז: אחרי הופעת הערבים במזרח התיכון לא היה אפשר להתעלם מהם עוד בשום תיאור אסכולוגי. אבל קודם להופעתם לא היה אפשר להתייחס אליהם כלל. העובדה שבסילוק שלנו אין זכר לערבים מעידה בכירור שהוא נכתב לפני כניסת הערבים אל שדה ראייתו של הפייטן. אבל אם לערבים אין זכר בשיר — יש בשיר זכר עז לפרסים, וזו מן הסתם הנקודה העיקרית של הממצא. השלב הראשון של תהליך הגאולה כפי שהוא מסופר בפיוט פותח במה שמתואר כך:

8 [וְאֵשׁ] וְיָבֹא עָלֶיהָ⁴⁵
וְיִשְׁטַע אֶפְדָּנוּ כְּגִבּוֹלֶיהָ
[... ..] לֹא אֶהְיֶה
וְיָבוֹשׁוּ כָּל [פָּ]לִילִיָּה
[וְיִחַפְּרוּ] כָּל אֲלִילִיָּה
[... ..] מִשְׁפָּלִיָּה
וְעַד תִּהְיוּ [קִיּוֹת] וְהָיוּ יִאֲפִילֶיהָ
וְכָאֲבָנֵי בָהֶו י[...]

אין ספק כלל שמלת 'אשור' באה כאן ככינוי לפרסים. אמנם מחצית התיבה חסרה מכתב-היד מחמת קרע,⁴⁶ אבל ההשלמה בטוחה על-פי מה שנאמר בהמשך בטור 16: '[וְ]יִרְגְּעוּ

⁴³ להערכת מדרשי הגאולה כמקור היסטורי עיין: מ' אבי-יונה, בימי רומא וביזנטיון, ירושלים תש"ל⁴⁴, עמ' 227.

⁴⁴ על מקורה של סצינה זאת במדרשי הגאולה עיין להלן. סעיף [ו].

⁴⁵ כלומר על 'חית יער' הנוכרת בראש הפיוט, היא אדום.

⁴⁶ אבל הרגל השמאלית של השי"ן עדיין נראית בכתב-היד.

מעט אנשי קדש / כי ירשם אשור [ליסד] מקדש קדש': כאן המלה ברורה בכ"י א והיא מאוששת על-פי כ"י ב, ואין ספק שכך היה כתוב גם בראש טור 8. אמת, הכינוי אינו שגור בהקשרים אסכטולוגיים,⁴⁷ אבל יש לו אסמכתא ברורה בכתוב בעז' ו, כב: 'ויעשו [העולים] חג מצות שבעת ימים בשמחה, כי שמחם יי והסב לב מלך אשור עליהם לחזק ידיהם במלאכת בית האלהים אלהי ישראל'. אין לדעת מה טעם כינה הקילירי את הפרסים בכינוי לא שכיח. אפשר שעשה כן כדי להקנות אופי של נבואה רחוקה לדברים הריאליים שהוא בא לתאר,⁴⁸ כי לפי מה שנראה להלן עמד המחבר בשעת כתיבת הדברים זמן מועט אחרי סוף הכיבוש הפרסי, ואפשר שחש שאילו ציין את הפרסים בשמם — אמינות הטכסט, שבא לדבר משמה של מסורת קדומה כביכול, היתה מתפוגגת.

תיאור הכיבוש, אם כי הוא קצר, הוא חריף ואמיתי. יש הבלטה מסוימת של פתאומיות המאורע ושל ההשפלה שבאה לדת הנוצרית מן הפלישה והכיבוש.⁴⁹ הטכסט לקוי במקום הזה, אבל ברור למדי שהפייטן ראה במפלגה של רומי מידי הפרסים מעין 'חזרה כללית' למפלגה הסופית בידי משיחם של ישראל.

חשובה במיוחד הפיסקה שלאחר-מכן, המתארת את מצבם של ישראל בימי הכיבוש הפרסי. על מה שאירע ליישוב היהודי בשנות הכיבוש הפרסי אנו יודעים רק ממקורות חיצוניים.⁵⁰ מה שנלמד על זה מקצת מדרשי גאולה לא עורר אִמון, מפני ניסוחם המעומעם של הדברים והפרמטרים הכרונולוגיים הלא בטוחים שלהם. רוב מדרשי הגאולה גם עברו עריכות חוזרות ונשנות אחרי הכיבוש הערבי, בדור שבו כבר נשתכחו פרטי הכיבוש הפרסי וכבר אפשר היה לטלטל את אירועיו למקום אחר או להצמיח להם פרופורציות דמיוניות.

⁴⁷ אבל הוא בא בהקשר דומה בסילוק לשבת שמעו (תחילתו 'השמיע ניהומים ללישה') לפייטן ר' יוחנן הכהן, כנראה בן דורו הצעיר של הקילירי: 'הר שעיר ואדום שים ירישה/דבר לאשור ימהר ויחשה/גוי חנף במטה עוזך לחרושה/במלכות פרא לדושה' (כ"י אוכספורד 2738/1; עיין נ' ויסנשטרן, פיוטי יוחנן הכהן בירבי יהושע [דיסרטציה], ירושלים תשמ"ד, עמ' 78). כאן נזכרים ליד אדום ופרס ('אשור') גם הערבים ('פרא'). במדרשי הגאולה אין אשור נזכר בדרך-כלל, אבל הוא מובא באפוקליפסה עברית, מאוחרת כנראה, 'תפילת ר' שמעון בר יוחאי' (ילינק, בית המדרש, ד, עמ' 122 = מדרשי גאולה [לעיל, הערה 31], עמ' 278): 'ואחר כך עושים בני ישמעאל מלחמה עם אדומיים בבקעת עכו ומיד אשורים באים עליהם ושובים אותם. ובהמשך: 'ויברחו אדומיים ועולים לספינות ותצא רוח ותביאם לאשור והם מענים אשורים ועבר הנהר, ולקץ תשעה חרשים יצאו בני אשור ויאבדו בני ישראל ואת בני רומה' וכו'. לדעת אבן-שמואל מספר המדרש במאורעות מסע הצלב השלישי. אבל אפשר שדפוסי לשון ומוטיבים קדומים קלוטים כאן בעריכה המאוחרת. מכל מקום, גם במסע הצלב השלישי לא פעלו אשורים ממש.

⁴⁸ מבחינה גיאוגרפית הכינוי תופס, שהרי מלכות פרס כללה כעת הזאת את השטחים שהעמידו בימי קדם את ממלכת אשור.

⁴⁹ 'אליליה' של אדום הם בוודאי מיני האיקונין שמילאו את הכנסיות הנוצריות שבארץ-ישראל וכן החפצים המקודשים שהיו שמורים בהן כגון שרידי הצלב. הפרסים החריבו הרבה כנסיות נוצריות בירושלים ובתוכם את כנסיית הקבר ששם היה שמור הצלב.

⁵⁰ עיין לעניין זה: אבייונה (לעיל, הערה 43), עמ' 221 ואילך, ובספרות הנזכרת שם בהערות.

אבל מה שנאמר אצלנו מדויק וריאלי, ומהימנותם ההיסטורית של הדברים אינה פתוחה לפקפוק:

16 [וְ]וְרָגְעוּ מֵעַט אֲנִי[שִׁי] קֹדֶשׁ
כִּי יִרְשֶׁם אֲשׁוּר לְ[יִסְדֹּד] מִקְדָּשׁ קֹדֶשׁ
וַיִּכְנֹו שֵׁם מִזְבֵּחַ [קֹדֶשׁ]
וַיַּעֲלוּ בּוֹ זִבְחֵי קֹדֶשׁ
וְלֹא יִסְפִּיקוּ לְכוֹנֵנִי הַקֹּדֶשׁ
שֶׁעָדָנִי[ן] לֹא יֵצֵא חוּטֵר [מִגִּזְזֵי] עֲקֹדֶשׁ

הישועה שבאה לישראל מידי הפרסים מתוארת בצבעים דהויים, תוך מודעות לא רק לאופיה החולף אלא גם למיעוט חשיבותה בשעתה. מה שזכו לו ישראל היה 'רוגע מעט'; בינוי המזבח וחידוש העבודה⁵¹ אינם אתחלתא דגאולה וגם לא פרי גבורתם של ישראל, אלא רשות שניתנה מידי המלכות. היקף המעשה מודגש בצמצומו ומיעוטו, והכישלון נתפס ככרוך בעקבותיו בהכרח: הכול היה שלא בעתו, 'שעדין לא יצא חוטר מגזע קדש', כלומר לא הגיעה עדיין שעתו של משיח להתגלות.

אבל מעשה הרסטאורציה לא נשאר בצמצומו הפולחני. לבד מן האקט הדתי נתרשש גם מאורע פוליטי, אלא שגם הוא מתואר ברפיון ובחופזה, כאפיזודה חולפת:

22 וַתַּחֲלֶה יְ[בוֹ]א מְעוֹז רֹאשׁ
בְּמִקְדָּשׁ מֵעַט עָלִימוֹ⁵² לְדִרוֹשׁ
וַיּוֹשֶׁם לְקַצִּין וְלִרְאֵשׁ
וַיִּכְמְשְׁלוּשׁ חֲדָשִׁים [יְשִׁיג רֹאשׁ]⁵³
וַעֲלִיו יָבֵא שֶׁר הָרֹאשׁ
וַיִּכְמְקְדֶשׁ מֵעַט אוֹתוֹ יַחְרוֹשׁ
וַעֲלֵ [צָרִיחַ סֶלַע] דָּמוֹ יִקְרוֹשׁ

ל'מקדש מעט', שבו מקריבים קורבן אבל אינו בחינת 'קודש' ממש, בא 'מעוז ראש' לדרוש

⁵¹ מלשון הפיוט ברור שהמזבח נבנה בהדרגה, ושהרשות ניתנה ליסד את בית המקדש ממש. להלן מתכנה מקום המזבח 'מקדש מעט'. על חידוש הקורבנות בעת הזאת מספר גם ספר זרובבל, עיין: מדרשי גאולה (לעיל, הערה 31), עמ' 78, אלא ששם נתלה המעשה ב'נחציה בן חושאל' (כלומר במשיח בן יוסף); עיין עוד להלן. ספר זרובבל הגיע לידנו בכמה נוסחים, אבל פרט זה נזכר בכלם. עיין: מדרשי גאולה, שם, עמ' 380, 384, 387. ועיין להלן, הערה 74.

⁵² כך בכ"א, אבל למעלה מן המלה כתוב 'עם', ונראה שהגייה הכתובת היא 'במקדש מעט עם לדרוש'. וכן הוא גם בכ"י ג (כ"י ב קרוע כאן). ואין נפקא מינה.

⁵³ 'ישיג ראש' קרוע בכ"א, והושלם על-פי ג. בכ"י ב הגירסה: 'יכמשלש חדשים ישא דליי (=דלי) ראש'.

את העם, כלומר להנהיגו. האיש המכונה כך נקרא להלן, לאחר שנרצח, 'משוח מלחמה' (טור 30),⁵⁴ ובהמשך, כשהמשיח האמיתי מחיה אותו מן המתים — 'משיח ה[ראשון]' (טור 97). הוא עתיד למלוך יחד עם מלך המשיח, בלא קנאה ושנאה ותחרות (ועצת שלום תהיה בין שניהם). אם לתרגם את דברי הפייטן לטרמינולוגיה של מדרשי הגאולה, הרי 'מעוז ראש' הוא משיח בן יוסף (או בן אפרים), מי שמסורות קדומות ראו בו מצביא רב פעלים, איש מלחמות ובעל נצחונות אדירים, שיגבר על אומות העולם ויכבוש את ארץ-ישראל מידם.⁵⁵ במדרשי הגאולה, וכך כבר במסורות קדומות, צפוי היה משיח זה ליהרג במלחמה ולקום לתחייה עם בוא הגואל האמיתי, מזרע דוד. אין ספק שדמותו של משיח זה ריחפה לפני הקילירי בחלק הזה של פיוטו. דבר זה עולה מן הכינוי הבלתי שגור שהוא מכנה בו את הגיבור: 'מעוז ראש', שרומז בוודאי למוצאו משבט אפרים, על-פי הפסוק בתה' ס, ט; קח, יט: 'אפרים מעוז ראשי', שנדרש על משיח בן יוסף בבמדרב רבה יד, א: 'אפרים מעוז ראשי זה משוח מלחמה שהוא מאפרים'. זהותו עם המכונה במסורת 'משיח בן יוסף' מבוררת גם על-פי שני איזכוריו להלן כ'משוח מלחמה' ו'משיח הראשון', כפי שפורש לעיל. אבל דמותו של גיבור זה מגומדת כאן לגמרי: הוא מופיע אחרי חידוש העבודה וכינוי המזבח וכינון 'מקדש מעט', ואין הוא מבצע שום מעשה גבורה. הוא בא לדרוש את העם, ויושם עליהם לקצין וראש. 'יושם' על-ידי מי? כנראה על-ידי המלכות. ברור שמה שנמסר לנו בפיוט הוא שוב תרגום, שפוף אבל אמיתי, של המיתוס לשפת המציאות ההיסטורית. ודאי שגם התאריך הנמסר בטור 25 מכיון: הצירוף 'כמשלוש חדשים', שפירושו 'כעבור כמו שלושה חודשים'⁵⁶ מציין את מועד מינויו של 'מעוז ראש' על היישוב היהודי בירושלים. תאריך זה מתאים לידוע לנו ממקורות של אומות העולם על השתלשלות המאורעות בירושלים אחרי הכיבוש: כרוניסט נוצרי בן הזמן מספר שתחילה לא שינו הכובשים את צביון העיר והניחוה בידי הנוצרים. אבל הם התמרדו בפרסים ונוצחו אחרי מלחמה קשה. אז מסרו הפרסים את העיר ליהודים, והעמידו מן הסתם מבין היהודים ממונה מטעמם. החוקרים מעריכים את משך המאורעות בכמה חודשים.⁵⁷

⁵⁴ המלה 'משוח' ברורה בכ"י ב, והיא מחוקה בכ"י ג. 'משוח מלחמה' נזכר בסוף הקינה הקילירית 'תריק חנית ורומח' שנזכרה לעיל: 'אזור אף וחימה / אותה המיחה / ביד משוח מלחמה'. עיין: צונץ (לעיל, ראש הערה 4), עמ' 51.

⁵⁵ על דמותו של משיח בן אפרים (או בן יוסף) ועל תפקידו במעשה הגאולה נכתבה ספרות ענפה. עיין סיכום הדברים וביבליוגרפיה מפורטת אצל: י' היינמן, 'משיח בן אפרים ויציאת מצרים של בני אפרים בטרם עת', אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 131 ואילך. אמנם דמותו של משיח זה מטושטשת למדי בספר זרובבל, ורוב מעשי הגבורה נעשים בזמנו על-ידי 'חפצי בה', דמות אגדתית משונה ביותר, שאין לה זכר בסילוק שלנו. עיין: מדרשי גאולה (לעיל, הערה 31), שם.

⁵⁶ כמו במקרא: 'ויהי כמשלש חדשים ויגד ליהודה' וכו' (בר' לח, כד).

⁵⁷ עיין: אביריונה (לעיל, הערה 43), עמ' 229 ואילך. על המאורעות נשתמרו שני תיאורים, שרק אחד מהם מדבר על כיבוש שני של ירושלים בידי הפרסים, מספר חודשים לאחר הכיבוש הראשון. מסורת שנייה מדברת

משוח מלחמה של הקילירי אינו מת במלחמה אלא הוא נהרג, משום סיבה שאינה מתפרשת בפיוט:

26 וְעָלְיוּ יְבוֹא שׁוֹר הָרָאשׁ
וּבְמִקְדָּשׁ מְעַט אוֹתוֹ יִחְרוֹשׁ
וְעַל צָרִיחַ סֵלַע דָּמוֹ יִקְרוֹשׁ

הסטייה מן המסורת חדה כאן, וברור מזה ששוב נמסר לנו מידע היסטורי מדויק ומהימן.⁵⁸ אבל מיהו 'שור הראש' השופך את דמו של משוח מלחמה? הכתוב בשיר אינו ברור לגמרי, וכתבי-היד חלוקים בעניין זה. בכ"י ג הלשון הוא כאן כדלהלן:

26 וְעָלְיוּ יְבוֹא שׁוֹר הָרָאשׁ
וּבְמִקְדָּשׁ מְעַט אוֹתוֹ יִחְרוֹשׁ
וְעַל [...] סֵלַע [...] דָּמוֹ יִקְרוֹשׁ

וּסְפָדָה הָאָרֶץ לְבַד לְבַד
[...] מְלַחְמָה אָבַד
וְאָבְלוּ לְמָאֵד [...] כְּבַד

וְאוֹיֵב עַל ע[... ..]
33 הִיא הָאָבְדָה הָרָאשָׁה [א] שׁוֹר יוֹעֲמֵד וְכוּ'

ואילו כ"י ב גורס:

26 וְעָלְיוּ יְבוֹא [...] אש
וּבְמִקְדָּשׁ אוֹתוֹ [...] יִחְרוֹשׁ
וְעַל צָרִיחַ סֵלַע דָּמוֹ יִקְרוֹשׁ

וּסְפָדָה הָאָרֶץ לְבַד לְבַד
כִּי מְשֻׁחַ מְלַחְמָה אָבַד

על כיבוש אחד בלבד. אבי-יונה מעדיף את התיאור הראשון על-פי ניתוח תכניו; הפיוט מצדיק את ההעדפה הזאת.

⁵⁸ אם נפרש את האמור בצמצום נצטרך לומר ש'מעוז ראש' נהרג ב'מקדש מעט' ממש, ולא ניתן לקבורה. מופלא שעניין זה נזכר גם בספר זרובבל בכל נוסחאותיו, השווה למשל: מדרשי גאולה (לעיל, הערה 31), עמ' 81: 'ויספרו בני ישראל את נחמיה בן חושיאל ארבעים ואחד יום, ותהי נבלתו מושלכת לפני שערי ירושלים מדוקרת, וחיה ועוף ובהמה לא יגעו בה, ולאחר ארבעים ואחד יום יקברו הקב"ה בקברות מלכי בית יהודה'. עיין גם: שם, עמ' 380, 384, 387. הטופוס מופיע גם במדרשי גאולה מאוחרים יותר, וקרוי הדבר שיש בזה גרעין היסטורי.

וְאָבְלוּ לְמָאֵד יִכְבֹּד
וְחִילוּ עָלָיו יִכְבֹּד

33 היא האבן הראשה אשר תעמד וכו'

ההבדל בין שתי הגירסאות משמעותי, כי לפי נוסח כ"י ג 'שר הראש' הוא נציגם של הכובשים הפרסים: הוא הורג את 'מעוז ראש', ועליו, אולי בתור עונש, יקום האויב המזוהה עם האבן הראשה, הוא ארמילוס. אבל כ"י ב מזהה את שר הראש, מטור 33 ואילך, עם האבן הראשה, ואם כן משוח מלחה נהרג בידי, כלומר בידי ארמילוס.⁵⁹ העיון המדוקדק מראה שנוסח כ"י ג הוא הנכון, ונוסח ב הוא תיקון מאוחר של הפיוט על-פי המסורת שראתה את משיח בן יוסף נרצח בידי ארמילוס. זיהוי 'שר הראש' עם 'האבן הראשה'⁶⁰ בגירסה הזאת מקעקע את ההגיון הפנימי של הפיסקה, וכמעט שאי אפשר להלום את הנאמר בה: הפיסקה 'ספדה הארץ' וכו' אינה מאפשרת שיבה אל הפיסקה שלפניה בנוסח 'היא האבן' וכו'. צריכים אנו לומר אפוא ש'שר הראש' הוא, כפשוטו, שר או מצביא שפועל מטעם 'הראש', הוא מלך פרס, ושם כן מה שנרמז בקטע הזה הוא המפנה שחל ביחסם של הפרסים אל היהודים בארץ-ישראל זמן-מה אחרי מסירת ירושלים לידם, מפנה שגם עליו יש לנו עדויות במקורות ההיסטוריים בני הזמן.⁶¹ הסטייה מן המסורת האסכטולוגית השגורה מעידה שוב על אמינות הנאמר ועל דבקותו של הפייטן גם כאן באמת ההיסטורית.

מכאן ואילך (טורים 39 ואילך) מתאר הפייטן את כיבושה מחדש של ארץ-ישראל בידי צבאות הרקליוס ואת הזוועות שליוו את המאורע. התיאור משבח את המעשים בתיאורים האפוקליפטיים המספרים במדרשי הגאולה במעלליו של ארמילוס,⁶² אבל גם בחזון אחרית

⁵⁹ מעניין הדבר שגם גירסות ספר זרובבל חלוקות בעניין זה. בנוסח ששיחזר יהודה אבן-שמואל במדרש גאולה (לעיל, הערה 31), עמ' 80 נמנה 'שירי מלך פרס' עם מחנהו של ארמילוס, והוא שהורג את נחמיה בן חושאל (עיין ביאורו למקום ובמבוא לספר זרובבל). אבל בנוסח קושטא (עמ' 380) 'נדקר' נחמיה בידי שירי קודם הופעתו של ארמילוס בזירה. בנוסח שפירסם ילינק (מדרשי גאולה, עמ' 384) יבוא ארמילוס 'בארץ ישראל עם עשרה מלכים לירושלים ויהרגו שם משיח בן יוסף' ואין שם זכר לשירי מלך פרס. אבל עליית מלך פרס נזכרת גם שם לרעה, מיד עם ציון הקרבת הקורבנות בידי משיח בן יוסף. וכן הוא בהרחבת הדיבור גם בנוסח של ישראל לוי, שם, עמ' 387. עשרת המלכים שמלך פרס הוא אחד מהם נזכרים בגירסות ספר זרובבל לקראת סוף החיבור, בלי זיקה אל הריגתו של נחמיה בן חושאל, ואבן-שמואל הזיז את הפיסקה ממקומה על דעת עצמו. ונראה מוכח ששני ענפי מסורה כאן: לפי הראשון נהרג משיח בן יוסף בידי הפרסים ולפי השני הוא נהרג בידי ארמילוס. ולפי שהשני מתאים לפראדיגמה האפוקליפטית הקדומה ברור שהראשון הוא האמיתי. הגירסה השנייה היא בוודאי תיקון של עורך, שעבד בחקופה שבה כבר נשתכחו פרטי המאורעות והעניין כולו נדרש לעתיד לבוא. ועיין להלן.

⁶⁰ על הכינוי 'אבן הראשה' לארמילוס עיין להלן, הערה 73. הצירוף מופיע בהקשר חיובי בזכ' ד, ז (לפי התרגום לפסוק הוא כינוי למשיח!).

⁶¹ עיין: אבי-יונה (לעיל, הערה 43), עמ' 233 ואילך. השלטון היהודי בירושלים בימי הפרסים נתקיים שלוש-ארבע שנים בלבד. על סיבת המפנה במדיניות הכובשים עיין שם ובמקורות המובאים לעניין.

⁶² עיין על כך בסעיף הבא.

הימים של ספר דניאל המקראי.⁶³ ההיאחזות באסכטולוגיה המקראית אינה בלתי רלוואנטית: אף-על-פי שהפייטן הכיר בלי ספק את הספרות האפוקליפטית המאוחרת והוא מסתמך על פרקים ממנה כפי שנראה להלן — האסמכתא המקראית עדיין הקנתה בעיניו אמינות יתר למסופר.

גם תיאורו של ארמילוס 'ריאלי' בהשוואה למה שבא בעניין זה באסכטולוגיה המאוחרת. ארמילוס, דמות מיתית ופנטאסטית בדרך-כלל, פועל בפיוט, לאחר שהוא מזוהה עם הקרן העשירית של חזון דניאל, כמלך עריץ ואכזר הגוזר שמד על ישראל ומציב אליל אחד לשמו, והוא בוודאי אלוהי הנצרים. אליל זה —

43 מי אֲשֶׁר לֹא יִכְרַע יִתְּרִימוּ
נֶאֱשֶׁר לֹא יִשְׁוֹחַ יִשְׁפּוֹף דָּמוֹ
וּבֹ יִתְּרָף אֶל נְעֻמוֹ
וְהוּא יִלְחֹץ נְשׁוּאֵי רַחֲמוֹ
וְיִדְּוֹשׁ וְיִדְּיֵק כָּל הָדוֹמוֹ

בהפלגה מכלילה מתוארת אחר-כך הפורענות הבאה על ישראל מידי הרשע: זוהי צרה שלא נהיתה כמוה ולא תהיה כיוצא בה עוד (טורים 56–60), אבל ממנה תצמח הגאולה השלמה, היא המתוארת בצבעים מופלאים בהמשך השיר, עד סופו.

צריך לומר שבכל מה שהגיע לידנו עד כה מיצירתם של פייטנים קדומים אין עוד תיאור מפורט ומדויק כזה של מאורעות היסטוריים. התופעה מפליאה במיוחד, כי ההיסטוריה הנסערת של עם ישראל למן חתימת התלמודים ועד למאה העשירית נראית כאילו עברה ליד השירה הפייטנית במרחק ניפר ממנה, בלי להשאיר עליה עקבות.⁶⁴ אין ספרות על-זמנית וא-היסטורית יותר מן הפייטנות. אבל מה שאנו מוצאים כאן הוא תיאור של עֵד ראייה שמספר את קורות ימיו לעדי ראייה אחרים, כלומר לציבור שאי-אפשר לעוות באוזניו את המציאות, ושכפניו — כל פגיעה באמת הצרופה של תיאור המאורעות שהיו סופה שתגרור אחריה פגיעה באמינות תיאורם של המאורעות שיהיו. נמצא שהפייטן היה בן זמנה של הפלישה הפרסית ב-614, וראה את תשובתם של צבאות ביוזן לארץ-ישראל בשנת 629. אבל את הפיוט כתב לפני שהופיעו הערבים על גבולה של ארץ-ישראל, כלומר לפני שנת 634. אנו יכולים אפוא לקבוע את זמן כתיבת הפיוט בצמצום של חמש שנים!

⁶³ מחזון דניאל שאובים חומרי הלשון והרעיונות המעמידים את הטורים 48–55; השווה דנ' ז, כה ואילך. השילוב בין האסכטולוגיה המאוחרת וזו המקראית נזכר במפורש בזיהויו של ארמילוס בטורים 34 ואילך: 'היא הקרן הקטנה [אשר] חז נחמד (= דניאל איש חמודות) / אשר בתוך עשר קרנות עמד / וקרנים [שלוש] להפיל יומד'. ולגרמו עיין דנ' ז, ז ואילך. רימוז לחזיונותיו של דניאל בא גם במדרשי הגאולה המאוחרים. ⁶⁴ יוצאים מן הכלל הזה טכסטים מעטים בלבד, שמשקלם, בהשוואה לכמות העצומה של החומר הפייטני הסתמי שהגיע אלינו מן התקופה הזאת, אפסי. על האופי הבעייתי של העיון בטכסטים פייטניים מנקודת ראותו של ההיסטוריון עיין: יהלום (לעיל, הערה 13), שם. למן המאה העשירית מתרבות קצת ההתייחסויות הפייטניות למאורעות ההיסטוריים, אבל הן נשארות קלושות ומעורפלות גם בהמשך.

קביעה זו מאפשרת לראשונה בתולדות המחקר לומר דבר מפורש על תקופת פעילותו של ר' אלעזר בירבי קיליר. כפי שמוכח מן הפיוט הזה הקילירי היה בראשית המאה השביעית בשיא פעילותו היוצרת. מאחר שראה את פלישת הפרסים ואת כיבוש ארץ-ישראל בידי הרקליוס, אין שום מניעה לומר שראה גם את הכיבוש הערבי בשנות השלושים של המאה, אף-על-פי שהרשמים שנקלטו ממאורע זה בפיוטיו מעטים ומעורפלים.⁶⁵ היקף יצירתו נראה מעיד בו שפעל שנים רבות ואם כן שהאריך ימים: לא נטעה אפוא אם נאמר שנולד בסביבות שנת 570, ונפטר זמן מועט אחרי הכיבוש הערבי, אולי בשנת 640. יצירתו מעידה עדות מופלאה על רמתם התרבותית של בני ארץ-ישראל בעת הזאת ועל רמת ידיעת העברית שלהם.

המופלא בממצא הזה הוא שאינו מופלא: כי מה שנתגלה לנו מכוחו אינו מחייב שום שינוי בכרונולוגיה המוסכמת של המחקר בעניין זה. כל הסימנים שעלו מפיוטי הקילירי, לשונם ומהלכם ותכניהם ותבניותיהם ומקומם בשלשלת התפתחותה של הפייטנות הקלאסית חייבו את מיקומו בראשית המאה השביעית. מה שנתחדש לנו עכשיו מן הסילוק הזה מאשר בביטחון את אמינותם של האותות שעל-פיהם נקבעה תקופת פעילותו של הקילירי במחקר בדרך ההשערה. אישור זה המשתמע בעקיפין — כמעט חשוב יותר מן הקביעה המדויקת של זמנו של הקילירי המשתמעת מן הפיוט במישרין.

[י']

כבר צוין לעיל שהסילוק מעוגן יפה בעולמה של האסכטולוגיה היהודית המסורתית ושאי אפשר כלל להלום את פרטיו בלא הזדקקות מתמדת לעולם זה. כמה מן המרכיבים היסודיים של חזון אחרית הימים המתואר כאן קדומים מאוד וכבר נזכרים בספרות התלמודית, כגון עניינו של משיח בן יוסף או בן אפרים⁶⁶ ועניין מותו בידי שונאיהם של ישראל⁶⁷ (טור 22 ואילך), זיהויו של ארמילוס עם מי שיביא על ישראל את חבלי המשיח לפני הגאולה השלמה⁶⁸ (טור 39 ואילך) ועניינם של הדמויות המשיחיות הקשניות: שלושת האבות, שני

⁶⁵ על הרמזים לערבים העולים מפיוטיו הוודאיים של הקילירי עיין: פליישר, תרכ"ג (לעיל, הערה 7), עמ' 296 ואילך; נב (שם), עמ' 254 ואילך. השבעתא שפרסמתי בתרכ"ג נ, כבר מזכירה את הערבים, אבל נכתבה כנראה עוד לפני הכיבוש.

⁶⁶ משיח בן אפרים או בן יוסף נזכר כבר במקורות תנאיים (בבלי סוכה נב ע"א). עיין לעניין הזה ולספרות הנוגעת לו: היינמן (לעיל, הערה 55), עמ' 131 ואילך.

⁶⁷ כך כבר בברייתא הנוכרת בהערה הקודמת: 'כיוון שראה משיח בן יוסף שנהרג וכו'. היינמן (שם) מראה שמקורות קדומים אינם יודעים במשיח בן יוסף שעתיד ליהרג, ולדעתו עניין מותו בידי אומות העולם הוא התפתחות מאוחרת אבל עדיין קדומה מאוד של האגדה.

⁶⁸ ארמילוס נזכר במיוחס ליונתן בן עוזיאל לדב' לד, ג ('ארמלגוס'; עיין הוצאת דויד רידר, ירושלים תשל"ה, עמ' 308) ובתרגום יונתן ליש' יא, ד. אבל אפשר ששני המקומות מאוחרים, וכך סבר: י"ל צונץ.

בני היצור, שבעת הרועים ושמונת הנסיכים (טור 101 ואילך; 146 ואילך).⁶⁹ גם תיאור שכרם של ישראל בימות המשיח יונק, באופן חלקי לפחות, מן האגדה הקדומה. הופעתם של יסודות אלה בסילוק חשובה כמובן, כי היא מעמידה אותנו על התפקיד הנכבד שמילאו אגדות קדומות בתפיסה האסכטולוגית של בני ארץ-ישראל בימי הפייטן: התגשמות חלקית של אגדות קדומות במאורעות ההיסטוריים של ראשית המאה השביעית עוררה בוודאי ציפיות משיחיות עצומות, ונתנה דחיפה גדולה לפיתוח הספרות האפוקליפטית והאסכטולוגית.⁷⁰

אבל חשובה מזו זיקתו של הפיוט אל מדרשי הגאולה המאוחרים שנשתמרו בידינו במקורות של ימי-הביניים ושקדמותם שנויה במחלוקת. צריך לציין שיש בסילוק ההולך לפנינו לא מעט פיסקות שיש להן מקבילות ברורות בספרות הזאת, ושמתוכן נראה ברור שחלק ממדרשי הגאולה כבר היו ידועים בארץ-ישראל קודם לימיו של הקלירי. אמנם הפייטנות כבר רמזה לנו רמז בכיוון הזה,⁷¹ אבל האישור הנוסף העולה לנו מן המקור החדש ברור ביותר, והוא עולה מתעודה מתוארכת. חשיבותה, כשיעור עדותה, גדולה על כן שבעתים.

אין הפיוט בידינו לפי שעה בשלמותו ולכן איננו יודעים מה מידה של חשיבות יש ליחס למה שחסר ממנו. כי חזיון הגאולה, כפי שהוא מתואר כאן, 'היסטורי' יחסית, ובהשוואה למה שמובא במדרשי הגאולה הוא לקוי בחסרים רבים: אין כאן למשל איזכור של כמה מן הדמויות הפועלות בחיבורים הללו, כגון זרובבל בן שאלתיאל וחפצי בה 'אשת נתן בן דוד', אם המשיח. שני המשיחים גם אינם נקראים בשמות שבהם הם נקראים במדרשי הגאולה 'נחמיה בן חושיל' ו'מנחם בן עמיאל'. חסרים מן הסילוק גם המקומות וזמני המלחמות והאירועים המציניים את שלבי הגאולה במדרשות, וכן כמה נסים המיועדים להתרחש עם כל שלב ושלב מתהליך הגאולה. חלק מן העניינים האלה בא למשל בפירוט רב בפיוט 'בימים ההם ובעת ההיא' המיוחס לקלירי,⁷² אבל אצלנו אין לכל זה זכר. ואף-על-פי

הדרשות בישראל, עמ' 429, הערה 31. המסורת הדורשת את המקרא ביש' יא, ד על ארמילוס באה גם בספר זרובבל (מהדורת אבן-שמואל, עמ' 87): 'ויעל מנחם בן עמיאל מנחל השטים ויפח באפו של ארמילוס וימיתנו, כנבואת ישעיהו "וברוח שפתו ימית רשע"'. העניין בא גם כשאר מדרשי גאולה המושפעים מספר זרובבל.

⁶⁹ עיין על זה לעיל, סעיף ג], ובביאור לפיוט.

⁷⁰ יש לשער שאגדת המשיח הנהרג נראתה לבני דורו של הקלירי מתגשמת בעליל עם הריגתו (בידי הפרסים) של מי שנעשה או נתמנה ראש ליישוב היהודי המחודש של ירושלים. אירוע זה, שבא אחרי חידוש העבודה בירושלים, הקנה בוודאי אמינות גדולה לחזיונות הגאולה הקדומים וחזיק את האמונה שקץ הפלאות קרב. גם הפורענות הנוראה שירדה על היישוב עם כיבושה המחודש של ארץ-ישראל על-ידי הרקליוס התאימה למה שניבאו חז"ל על חבלי המשיח.

⁷¹ עיין לעניין זה: ע' פליישר, 'הדות-הדת-החדותא' — פולמוס ושכר, תרביץ נב (תשמ"ד), עמ' 71 ואילך, ובמיוחד עמ' 84 ואילך.

⁷² עיין לעיל, הערה 31. קטע זה קשור בטבורו אל ספר זרובבל. כפי שהראה כבר: צונץ (ראש הערה 4), עמ'

שאפשר לשער שהדברים באו באותו חלק מן הפיוט שטרם נתגלה, אין הקטעים שבידנו נראים מבשרים כך. אפשר אפוא שהקילירי לא הכיר את הפרטים הללו במדרשי הגאולה שהיו בידיו,⁷³ אבל אפשר גם שהתעלם מהם מפני הביטחון הגדול שבהשתלשלות הריאלית של המאורעות המסעירים. הקץ אפשר שהיה קרוב בעיניו כל כך, שניתן היה לצפות שיתרחש בדרך הטבע, בבת אחת, בלא התהליך המתמשך מדי המתואר בחזיונות האפוקליפטיים השגורים. הייסורים הריאליים היו גדולים מנשוא, וקשה היה להעלות על הדעת שאין הם אלא פתיחה לייסורים קשים עוד יותר.

עיון מיוחד צריך הקשר שבין הסילוק שלנו לנוסחאות הידועים של ספר זרובבל, שלכאורה גם הוא מתאר את המאורעות שהקילירי מתארם בפיוטו. כמה דברים משותפים לשתי התעודות כבר צוינו בפנים, בגוף המאמר ובהערות. כך למשל עניין הקרבת הקורבנות בידי משיח בן יוסף (טור 18 ואילך),⁷⁴ עניין משוח מלחמה שנהרג ואינו ניתן לקבורה,⁷⁵ ועניין ההספד שסופדים לו כל ישראל.⁷⁶ אפילו עניין שלושת החודשים הנזכר אצלנו בטור 25 נזכר באחד מנוסחות המדרש, אם כי בעמעום.⁷⁷ הצרה המתוארת אצלנו החל בטור 56: 'והיתה עתה צרה / אשר לא נהיתה [בכל הי]צירה' וכו'.⁷⁸ מתוארת גם היא, ובלשון קרובה,

31. לאור תיאורה של הגאולה בסילוק שלנו יש לדון מחדש בפיוט הזה ובמה שמשמע ממנו. לפי הנראה מהשוואה רופסת — הפיוטים נתונים בשני עולמות שונים, וספק אם אפשר ליחס את 'בימים ההם' לקילירי. ⁷³ אבל זיקתו אל מעגל זה של אגדות ניכרת בהזכרת שמו של ארמילוס. אף-על-פי שהשם מופיע קצת גם מחוץ למסגרת האידיאית של מדרשי הגאולה (עיין לעיל, הערה 68), הוא בכל זאת טיפוסי לספרות הזאת. הכינוי 'אבן הראשה' נזכר על ארמילוס ב'אותות ר' שמעון בר יוחאי' (מדרשי גאולה, עמ' 313): 'הוא ארמילוס בן האבן שנאמר (עליו) והוציא את האבן הראשה'. בכ"י ב מנוקד ארמילוס.

⁷⁴ כך, למשל, בנוסח קושטא (מדרשי גאולה, עמ' 380): 'נחמיה בן חושאל אשר לאפרים בן יוסף יבוא בשנה החמישית לפני חפצי בה אם מנחם בן עמיאל ויעמוד בירושלים ויקבץ כל ישראל אליו כקבץ איש אנשי ביתו ויקריבו בני ישראל קרבן לה' ויערב לו'. ובנוסח שפירסם ילינק (מדרשי גאולה, עמ' 384): 'משיח בן יוסף יבוא ה' שנים אחרי חפצי בה ויקבץ כל ישראל כאיש אחד ויעמדו מ' (!) שנים בירושלם ויקריבו קרבן'. ובערך כך גם בנוסח שפירסם ישראל לוי, שם, עמ' 387. אבל השוני שבין זה לבין מה שנאמר בסילוק מנקר את העיניים.

⁷⁵ עיין לעיל, הערה 58.

⁷⁶ עניין זה מקורו בזכ' יב, יב: 'וספדה הארץ משפחות משפחות' וכו', שנדרש על 'הספדו של המשיח' בירושלמי סוכה ה, ב (נה ע"כ), ובמפורש יותר בבבלי סוכה נב ע"א: 'על משיח בן יוסף שנהרג'. הפרט נזכר בכל נוסחאות ספר זרובבל.

⁷⁷ עיין: מדרשי גאולה, עמ' 380: 'ובצאת שלשה חדשים לנחמיה בן חושאל בירושלים ויספדו אותו כל ישראל ויבכהו', והוא הפך ממה שמשמע מן הסילוק. לפי נוסחי ספר זרובבל האחרים נמשך שלטונו של נחמיה בן חושאל ארבעים שנה, עיין לעיל, הערה 74. עיין גם במדרש ימות המשיח (מדרשי גאולה, עמ' 96): 'ואחריו יקום מלך אחר רשע ועז פנים ויעשה מלחמה עם ישראל שלשה חדשים'. וכיוצא בזה, שם, עמ' 195. הספדו של המשיח ההרוג נזכר גם בשאר מדרשי גאולה, עיין למשל: שם, עמ' 104, 137.

⁷⁸ על-פי המקרא בדנ' יב, א: 'והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי עד העת ההיא'. עיין גם בסוף ההערה הקודמת.

בספר זרובבל.⁷⁹ קירבה גדולה בין הסילוק ובין הנאמר בחיבור זה ניפרת במה שמסופר אצלנו בהחייאת המשיח ההרוג בידי משיח בן דוד:

97 ויעזר את משיח ה[נראשון]
אש[ר]... [הנראשון]
נעצת שלום תהיה בין שניהם
ואל אחד ימ[לוך] עליהם

העניין נזכר בספר זרובבל כך:

וילכו (משיח ואלהיו) יחדיו לירושלים ויקיצו נחמיה בן חושיאל הנדקר בשער ירושלים וילכו כל ישראל ויראו אותו בבוא נחמיה עמו ויאמינו במנחם בן עמיאל. וזה דבר ה' אשר דבר מטטרון שר צבא ה': באמת אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים (יש' יא, יג) ועצת שלום תהיה בין שניהם (זכ' ו, יג).⁸⁰

ואולם האקלים הכללי של ספר זרובבל מפואר ופנטאסטי וכולו רצוף נסים מבהילים ומשונים ומעשים שלא כדרך הטבע. הסדר הכרונולוגי בו מבוכלל ומופרך והמאורעות מופקעים בו מכל רצף היסטורי סביר. לנוכח הדייקנות הריאלית של תיאור המאורעות בסילוק אי אפשר להשתחרר מן הרושם שנוסחי ספר זרובבל שבידנו מאוחרים לא מעט לפיוט, וגם אם אין לומר בביטחון שמחברי הספר שאבו מן הסילוק אין הדבר מן הנמנע. בכל אופן, אם עמדו לפני הקילירי ולפני בעל ספר זרובבל מקורות משותפים, הם עובדו בשתי התעודות בצורות שונות לגמרי.

יש בסילוק פיסקאות שיש להן מקבילות במדרשי גאולה אחרים. מקבילות אלה צריכות בדיקה יסודית, שמא חלק מהן שאוב ממקורות מדרשיים רגילים. כך למשל מה שנאמר אצלנו החל מטור 63 על הנזיפה שנוזף הקב"ה באלהיו על שאיננו מלמד סניגוריה על ישראל מקביל למה שנאמר במדרש גאולה קטן הידוע בשם 'פרק המשיח'.⁸¹ וכך לשון החיבור:

אחר שימסור הקב"ה סמאל ביד מיכאל, אומר (סמאל) לפני הקב"ה מפני מה מסרתני ביד מיכאל ויבוא וידון עמי לפניך. מיד אומר הקב"ה למיכאל לך ודון עמו [...] מיד

⁷⁹ השווה: מדרשי גאולה, עמ' 384: 'ואז יהיה צרה בישראל שלא היתה כמותה בעולם'. ובנוסח המובא שם, עמ' 387: 'שלא היתה כמותה בישראל'.

⁸⁰ כך בנוסח דפוס קושטא: מדרשי גאולה, עמ' 381. וכך בערך גם בנוסח שנרפס שם, עמ' 388. בנוסח שפירסם ילינק (שם, עמ' 384) נשמט הפסוק מסוף הפיסקה.

⁸¹ מדרשי גאולה, עמ' 332. ילינק, בית המדרש, ג, עמ' 68.

משתתק מיכאל. אמר לו הקב"ה למיכאל: נשתתקת? ואני אלמד סניגוריא על בני וכל מעשה של סמאל לא יועילו. לכך נאמר: אני מדבר בצדקה ואני מושיעם ביום הדין.

אבל הדברים מיוסדים בשני המקומות על דרשה המובאת בראש רות רבה ובמדרש שוחר טוב כ, ג. אמנם הלשון שם קרובה למובא בפרק המשיח, בעוד עיבודו של הקילירי חופשי הרבה יותר. מכל מקום, שילובה של הפיסקה בהקשר אפוקליפטי בשני המקורות, כלומר בסילוק ובפרקי המשיח, אינו נטול עניין.⁸²

מה שנאמר אצלנו מטור 82 ואילך: 'ויזעו [...] / ויבולעו עשרה מקומות / ויהפכו עשר מדינות / [...] עיירות / ויצאו עשרה קולות / ויגודעו עשר [...] / ויצמחו אחריהם עשר אחרות' מובא גם כן בפרק המשיח⁸³ בזה הלשון: 'קודם שתפול אדום יחרבו עשרה מקומות ועשרה מקומות יהפכו ועשרה שופרות יתקעו ועשרה קולות ישמעו וחמש עשרה מדינות יקטלו'⁸⁴ ועשר זועות יהיו ועשר רעות נובעות'. והזיקה בין שני המקורות גלויה, ולכאורה אין לכל זה מקור במדרשים הידועים. בפרק המשיח באה מקבילה גם למה שנאמר אצלנו החל מטור 237 בלשון זו: 'ויבאו שלושת הררי קודש / כרמל ותבור וסיני בקדש / ועל ראשם יכון מקדש קדש'. וכך נאמר בפרק המשיח: 'ויושבת (ירושלים) בראש שלשה הרים על סיני ועל תבור ועל כרמל'.⁸⁵ וגם מה שנאמר אצלנו בטור 240 על ירושלים ש'יתעלה ויעלה על מרומי קודש' מובא שם: 'וכל העולם כולו מאיר מזיו בית המקדש ומקיף ועולה עד לרקיע ועל ערבות ועד החיות ועד המרכבה ועד כסא הכבוד'. ואפשר ששני החיבורים שאבו משיר השירים רבה, ששם מובא עניין זה בלשון דומה (ז, ד). וכבר הערנו על כך לעיל.

פיסקה הנוגעת לעניין זה היא גם הבאה אצלנו מטור 134 ואילך בלשון זה:

בְּאֵלֶּף וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשִׁשִּׁים וְחָשֶׁעַ בִּרְנִיּוֹת תִּתְקַפּוּ
בְּאֵלֶּף וּמֵאָה וּשְׁמוֹנִים וְחָשֶׁעַ צִלְעוֹת תַּעֲוֹנָפוּ
בְּמֵאָה וּשְׁמוֹנִים וְאַרְבָּעָה פְּתָחִים תּוֹקְפוּ
וְכוּ'

⁸² הדרשה סומכת על הפסוק בדנ' יב, א: 'בעת ההיא יעמוד מיכאל' וכו', האמור בהקשר אסכטולוגי. הפסוק מובא גם ב'אותות ר' שמעון בר יוחאי', מדרשי גאולה, עמ' 313, אבל בלא פיתוח.

⁸³ שם, עמ' 335.

⁸⁴ כך במקור, בשונה מן הבא בפיוט, ושל אכפוי בהקשר המונה עשרה דברים לכל עניין. הפיסקה נשנית גם ב'פרק ר' יאשיהו': ילינק, בית המדרש, ו, עמ' 114, וגם שם כך.

⁸⁵ מדרשי גאולה, עמ' 340. ילינק, בית המדרש, ג, עמ' 74. אבל מה שנאמר בפיוט קודם לשורות הנוכחות 'סובכוהו [שתי] חומות קודש / אחת שלאש ואחת כבוד ק' <דש>' סומך על מסורת אחרת ממה שנאמר בפרק המשיח שם: 'ושבע חומות מקיפות ירושלים' וכו', וכבר נזכר דבר זה לעיל. ולעניין שלושת ההרים שירושלים עתידה להיות בנויה עליהם, כמובא בפיוטנו ובפרק המשיח, ראוי לציין שמסורת שונה מזו באה בספר זרובבל (מדרשי גאולה, עמ' 85): 'וההיכל בנוי על חמשה ראשי הרים לבנון והר המוריה ותבור וכרמל וחרמון'. השווה גם: שם, עמ' 382, 385, 389.

קרוב הדבר שהנוסח בפיוט משובש, כי עניין הצלעות נזכר פעם נוספת מיד בהמשך 'בשלוש ושלשים צלע תתיפו / על שלש ושלשים תעופו', והוא הנכון על-פי המקרא ביח' מא, ו: 'והצלעות צלע על צלע שלוש ושלשים פעמים' וכו'. הנאמר בטורים הללו סומך בלי ספק על אגדה המובאת בבבלי בבא בתרא עה ע"ב משם ריש לקיש: 'עתידי הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפף גינאות, אלף קפל מגדלים, אלף ליצוי בירניות, ואלף ושני שילה טוטפראות' וכו'.⁸⁶ אבל המאמר מובא גם בפרק המשיח, ושם מקדים בירניות לכל השאר כמו אצלנו: 'עתידיה ירושלים שתיכנה אלף טפף בירניות, אלף קפל מגדלות, אלף טפף גנאות, אלף טטפראות' וכו'. מקבילה לאגדה זו, שבה נמנים מספרים מעין אלה שבפיוט באה במדרש תהלים מח, ד: 'כמה גינאות עתידות להיות בירושלים? אלף וקפ"ד. כמה מגדלין עתידין להיות בה? אלף ותפ"ה. כמה טטפראות? אלף ותצ"ה. כמה ניטפאות? אלף ותתע"ו'.⁸⁷ ומספר קפ"ד הנזכר כאן בגינאות נזכר אצלנו (חסר אלף) בפתחים.⁸⁸ אין ספק שכל האגדות הללו אינן אלא אגדה אחת שנסתעפה בנוסחאותיה ונשתבשה במספרים שהובאו בה, ואין לדעת איזו נוסחה עמדה לפני הקלירי. אבל מתוך שהוא מקדים בירניות לשאר פרטים נראה שגירסתו היתה קרובה אל המובא בפרק המשיח.⁸⁹

סוגיה זו עוד צריכה העמקה, כמובן. פרק המשיח הוא חיבור אפוקליפטי מאוחר שהערכים כבר נזכרים בו בהדגשה יתירה ואם כן היא נזקקת אל מציאות היסטורית מאוחרת

⁸⁶ לעניינו של מאמר זה לנוסחאותיו עיין בערוך ערך 'טפף' ובהערותיו של בעל ערוך השלם בערכים הנוגעים לעניין. לפי המסורת הפרשנית המובאת בפירוש הרשב"ם והמיוחס לרגמ"ה על אתר, המלים המשונות 'טפף', 'קפל', 'ליצוי', 'שילה', אינן אלא גימטריאות, והן מציינות את מספר הגינאות, המגדלים וכו'. עיין שם ולהלן. ועיין גם: מדרשי גאולה (לעיל, הערה 31). עמ' 48.

⁸⁷ עיין: מדרש תהלים, מהדורת בובר, קלח ע"א; ועיין שם בהערות המהדיר, שמביא שינויי גירסה רבים מאוד למספרים הנקובים, ובוודאי אין לברר מה היתה הגירסה המקורית. ונוסח הפיוט (אם אמנם הוא נכון בפסיקה הזאת) ודאי עדיף. אלף ושס"ט בירניות, ממש כמו שבא בנוסח הפיוט, בא בהמשך המאמר בנוסח הנדפס של מדרש תהלים, שם: 'כמה בריכות [צ"ל: בירניות, כתיקון המהדיר, עיי"ש] עתידין להיות בירושלים? אלף ושס"ט בירניות'.

⁸⁸ פתחים אינם נזכרים באגדות המקבילות, אבל במדרש תהלים בהמשך המאמר שם נאמר: 'כמה שערים יהיו שם? [קמ"ד]. י"ב לכל שבט ושכט', ועניין זה נזכר ב'ויכין עולם'. וקרוב הדבר שיש שיבוש בנוסח שלנו וצריך להיות מעין: '[באלף] ומאה ושמונים וארבעה [גינאות] תוקפו / במאה [וארבעים] וארבעה פתחים [תוקפון]'. ונתמזגו למעתיק שתי שורות לשורה אחת, כמו בטור 242. עיין שם בביאור. מספר אלף ומאה ושמונים ותשעה הנזכר אצלנו בצלעות אין לו מקבילה בנוסח האגדה שנרשמו עד כה, אבל אני משער שמה שנאמר בנוסח שבגמרא 'אלף קפל מגדלים' נשתבש מ'אלף קפט מגדלים', והוא-הוא המובא כאן, שהרי כבר צוין בפנים ש'צלעות' כאן משובש בלא ספק. אבל בפרק המשיח. שם 'שלשת אלפים מגדל, וכל מגדל שבעת אלפים קומה'.

⁸⁹ קרבה זו נראית מתחזקת מן העובדה שבפרק המשיח מובא בסוף המאמר גם 'והיא [כלומר: ירושלים] יושבת בראש שלשים ושלש צלעות', כמו אצלנו, טורים 137–138. עניין הצלעות, הסומך כזכור על מקרא ביחזקאל, אינו נזכר באף אחד מנוסחאות המדרש.

לזו המשמשת רקע לסילוק של הקילירי. אבל ודאי שהמדרש מכיל חומרים קדומים ואפשר שעמד לפני הקילירי בעריכה קדומה יותר.⁹⁰ בין כך ובין כך אין כאן אלא ראשיתו של עיון, שהמשכו יצטרך לקחת בחשבון את מכלול יצירתו של הקילירי, לכשנזכה לראותה מקובצת לפנינו במהדורה מלאה. אבל מצד זמנו של הפייטן, ובדרך אגב גם מצד מקומו שהוא ודאי מקום ההתרחשויות המתוארות כאן, הגענו אל ההכרעה הסופית. ברוך שהגיענו לזה. נביא כעת את הנותר בידנו מן הסילוק — כלשונו:

סלוק

[הַעֲזַת לְגֵעוֹר חֵית [יער]
לְהוֹלִלָהּ בְּסוּפָה [נסער]
כִּי גָפֶן פָּרַס[מָה] מִיַּעַר
בְּכֵן יִסְגִּירָנָה [...] כָּל סַעַר
בְּיָד [...] וְסַעַר שְׁעָר 5
[תָּמַ] וְכִי עֵינָת בֶּן אֱהוֹב [מְנוֹ] עַר
תֵּאבֵד [...] כֹּה נִתְהַיָּה בְּכַעַר]

[וְאֵשׁ] וְיָבֹא עָלֶיהָ
וְיִטַּע אֶפְדֹּנוֹ בְּגִבּוֹלֶיהָ
[...] לְאוֹתָהּ לִי 10
וְיִבְשׁוּ כָּל [פ] לִילֶיהָ
וְיִחַפְּרוּ כָּל אֲלִילֶיהָ

⁹⁰ מובן שאפשר שהמדרש המאוחר שאב מן הסילוק הקילירי. כפי שצוין לעיל, הסילוק היה נפוץ יחסית בתקופת הגניזה, ובוודאי נפוץ היה עוד יותר לפנייכן. פיוטי הקילירי השפיעו בוודאי על בעלי אגדה מאוחרים, ודבר זה עוד צריך עיון גדול.

1 העת: כנראה במשמע: הנה העת, הגיעה השעה. חית [יער]: כינוי לאדום על-פי תה' פ, יד: "כרסמנה חזיר מיער". עיין גם להלן שורה 3. / 2 להוללנה וכו': להשמידה. השווה: יר' כג, יט. / 3 גפן: כינוי לישראל (השווה: תה' פ, ט, טו; ועוד). כרסמה: על-פי הפסוק הנ"ל בתה' פ, יד. / 5 [...] וס: אולי יש להשלים 'אדום', כלומר משיח בן דוד, שעליו נאמר שהיה אדמוני (שמ"א טז, יב). ובעל שער: אליהו (מל"ב א, ח). / 6 עינת: כמו: עינתה (הנושא: חייט יער). השווה גם להלן, טור 76. / 7 כבער: אולי מלשון תבערה. / 8 [ואש] וכו': ההשלמה על-פי טור 17, להלן. בכתב-היד נראה קצה הרגל השמאלית של השי"ן. / 9 ויטע וכו': על-פי דנ' יא, מה: ויטע אהלי אפדנו'. / 11 [פ] ליליה: שופטיה. / 12 אליליה: אחרי שורה זו אפשר שנקרעו מכתב-היד, בראש ע"ב שלו, כשיעור שתי שורות.

ויהו יאפולד. ובאבני גדו
 וירגעו מעט און קדש
 וישם אשור. מקדש קדש
 ופעו שם מזבח. ויעל צופים
 ולא יכפיקו לבו. הקדש. ייעד
 לא יצא חומר. ע קדש.
 ותחלה יאמרו ראש.
 במקדש מעט. יעלה לרוש. ויש
 להצו ולראש. וישלחו חרשים

ויהו יאפולד. ובאבני גדו
 וירגעו מעט און קדש

ויהו יאפולד. ובאבני גדו
 וירגעו מעט און קדש
 וישם אשור. מקדש קדש
 ופעו שם מזבח. ויעל צופים
 ולא יכפיקו לבו. הקדש. ייעד
 לא יצא חומר. ע קדש.
 ותחלה יאמרו ראש.
 במקדש מעט. יעלה לרוש. ויש
 להצו ולראש. וישלחו חרשים

ויהו יאפולד. ובאבני גדו
 וירגעו מעט און קדש

[... .. מִשְׁכָּלִיָּה
וְעַד תְּהוֹם] כִּי תִהְיֶה יִצְחָקִיָּה
וּבְאֶבְנֵי בְהוּ י [... ..]

15

[וּיְוֹרְגֵנוּ מֵעַט אֲנִישֵׁי] קִדְשׁ
כִּי יִרְשֶׁם אֲשׁוּר לְ[יִסְדֹּר] מִקְדָּשׁ קִדְשׁ
וּיְכַנּוּ שָׁם מִזְבֵּחַ [קִדְשׁ]
וְיַעֲלוּ בּוֹ זִבְחֵי [קִדְשׁ]
וְלֹא יִסְפְּקוּ לְכוֹנֵן[וֹ] הַקִּדְשׁ 20
שְׁעָד[וֹ] לֹא יֵצֵא חוּטֶר [מִגִּזְעֵי] קִדְשׁ

וּתְחַלֶּה יְ[ב]א מְעוֹז רֹאשׁ
בְּמִקְדָּשׁ מֵעַט עֲלִימֹו לְדָרוֹשׁ
וְיִוִּשׁ[וּם] לְקַצִּין וּלְרֹאשׁ
וּכְמִשְׁלוֹשׁ חֳדָשִׁים [יִשְׁיג רֹאשׁ] 25
וְעָלִיו יָבֵא שֹׁר הָרֹאשׁ
וּבְמִקְדָּשׁ מֵעַט אוֹתוֹ יִחְרוֹשׁ
וְעַל [צָרִיחַ סֹלַע] דָּמוֹ יִקְרוֹשׁ

וּסְפָדָה הָאֶרֶץ לְבַד לְבַד
[כִּי מְשׁוּחַ] מִלְחָמָה אָבַד 30
וְאָבְלוּ לְמָאוֹד [י]כָּפַד

14 [קִיּוֹ]: הַהִשְׁלָמָה עַל־פִּי יִשׁ' לֹד, יֵא: 'וּנְטָה עָלָיו קוֹ תְּהוּ וְאֶבְנֵי בְהוּ'. וְכֵן הוּא לַהֲלֹךְ טוֹר 221. /
16 [וּיְוֹרְגֵנוּ: יוֹנָח לֵהֵם. מֵעַט: מִכָּאן וְאֵילֶךְ הַהִשְׁלָמוֹת עַל־פִּי כ"י ב. אֲנִישֵׁי] קוֹדֶשׁ: יִשְׂרָאֵל. / 17 מִכָּאן
גַּם בְּכ"י ג. 21 חוּטֶר וְכו': כִּינּוּי לְמִשִּׁיחַ בֶּן דָּוִד, עַל־פִּי יִשׁ' יֵא, י. / 22 מְעוֹז רֹאשׁ: כִּינּוּי לְמִשִּׁיחַ בֶּן יוֹסֵף;
הַשְׁוּוּהוּ לַהֲלֹךְ, טוֹר 30; וְעִיּוֹן: בְּמִדְבַר רֶבֶה יֵד, א: 'אֶפְרַיִם מְעוֹז רֹאשִׁי (תְּה) ס, ט; קֹחַ, יֵט) זֶה מִשְׁוֹחַ מִלְחָמָה
שֶׁבֶא מֵאֶפְרַיִם. / 23 עֲלִימוֹ: לְמַעַלָּה מִן הַמֶּלֶךְ כָּתוּב בְּכַתְּב־הַיָּד: 'עִם', וְכֵן הוּא גַם בְּכ"י ב: 'עִם' בְּמִקּוֹם
'עֲלִימוֹ'. / 25 [יִשְׁיג רֹאשׁ]: מִחוּץ בְּכ"י א, וְהוֹשֵׁל עַל־פִּי כ"י ג. וּבְכ"י ב: 'יִשָּׂא דִלִּי רֹאשִׁי'. / 26 שֹׁר
הָרֹאשׁ: עַל הַמִּכּוּוֹן בֹּזֵה עֵינָי בְּגוֹף הַמֵּאמֶר. / 27 מִכָּאן וְאֵילֶךְ הַפָּנִים עַל־פִּי כ"י ג, וְהַשְׁלָמוֹת עַל־פִּי כ"י ב.
יִחְרוֹשׁ: יִהְרֹג. אֲבָל בְּכ"י א: 'וּמִקְדָּשׁ', וְהַשָּׂאֵר חֲסֵר. וְאוּלַּי הִיָּה הַנוֹסֵחַ שֵׁם: 'וּמִקְדָּשׁ מֵעַט אוֹתוֹ יִחְרוֹשׁ'. וְנוֹסַח
כ"י ב: 'וּבְמִקְדָּשׁוֹ אוֹתוֹ יִחְרוֹשׁ'. / 28 צָרִיחַ סֹלַע: נִקְיָק סֹלַע (שִׁמְ"א יג, ו). / 29 וּסְפָדָה וְכו': זִכְ"י, יב,
יב. וְהוּא נִדְרֵשׁ בִּירוֹשׁ' סוּכָה ה, ב (נָה ע"ב) עַל 'הַסְפָּדוֹ שֶׁל מִשִּׁיחַ', וּבְכַבְלֵי סוּכָה נִב ע"א: 'עַל מִשִּׁיחַ בֶּן יוֹסֵף
שֶׁנִּהְרָג'.

וְאוֹיֵב עַל עַ[... ...]
 הִיא הָאֶבֶן הָרֹאשָׁה [אֲשֶׁר] יוֹעֲמָד
 הִיא הָקֶרֶן הַקְּטָנָה [אֲשֶׁר] חָזַן נַחֲמָד
 אֲשֶׁר בְּתוֹךְ עֶשֶׂר קֶרְנוֹת עֲמָד 35
 וְקֶרְנִים [שְׁלֹשׁ] לְהַפִּיל יוֹמָד
 [וְעַם קוֹדֵשׁ יוֹשֵׁמָד]
 וַיּוֹגֵז עֲלֵימוֹ שְׁמָד

הוא [אַרְמֶל] יוֹס שְׁמוֹ
 לְכַתוֹשׁ וּלְהָרוֹס יְשִׁימוֹ 40
 לְהַשְׁמִיד וּלְאַבֵּד [יָקָן] יָמוֹ
 וְאֵלִיל יִצִּיב לְשָׁמוֹ
 וּמִי אֲשֶׁר לֹא יִכְרַע יִחְרִימוֹ
 וְאֲשֶׁר לֹא יִשׁוּחַ יִשְׁפוּף דָּמוֹ
 וּבּוֹ יִחַרֵּף אֵל וְעָמוֹ 45
 וְהוּא יִלְחֹץ נְשׂוֹאֵי רַחֲמוֹ
 וַיְדוּשׁ וַיְדִיק כָּל הַדּוֹמוֹ

וּמִלִּין לְצַד [עֵילָאָה] יִמְלֵל
 וּלְקַנְדִּישִׁין עֲלִינִין יְהוֹלֵל
 וְזִמְנִין נֶדֶת יִחַלֵּל 50
 [וְעַד] עֲדִנִין וּפְלַג עֵידֵן כָּל יִשְׁוֹלֵל
 וְאֵל אֱלִילִים כּוֹלֵם בּוֹלֵל
 [לְ]עֲבוֹד וּלְ[נְשׁוּחַ] וּלְיִקְוֹד וּלְהַלֵּל
 וְכָל מַלְכֵי אֶרֶץ יַעֲוֹלֵל
 וְעַם [...] תִּיְהוֹלֵל 55

32 ואויב וכו': נוסח כ"ב ב: 'וחילו עליו יכבד'. / 33 האבן הראשה: הצירוף על-פי זכ' ד, ז. עיין בגוף המאמר, הערה 73. / 34 הקרן: השווה: דנ' ז, ח. נחמד: דניאל איש חמודות. / 35 עשר קרנות וכו': דנ' ז, ז. / 36 [שלש]: דנ' שם, ח. יומד: יכוון. / 40 ישימו: הנושא: הקב"ה. / 42 לשמו: לכבוד עצמו. / 45 וכו': באליל הנזכר. אל ועמו: את הקב"ה ואת ישראל. / 46 נושאי רחמו: כינוי לישראל (יש' מו, ג). / 47 הדמו: ארצו (יש' טו, א). / 48 ומלין וכו': דנ' ז, כה. / 49 ולק[נדישין] וכו': דנ' שם, שם, וכן גם בהמשך. / 51 ישולל: יקח שלל. / 52 בולל: כנראה: יערכב. / 54 יעולל: ישמיד (שופ' כ, מה). / 55 יהולל: יוליך שולל (השווה: איוב יב, יז). /

וְהִיְתָה עֵת צָרָה
אֲשֶׁר לֹא נִהְיְתָה [בְּכָל הַיָּצִירָה
לְפָנִים וּלְאַחֹר כְּמוֹתָ לֹא נִוְצְרָה
יוֹם הַהוּא יוֹם] עֲבָרָה
יוֹם חֲשָׁכָה וְלֹא אוֹרָה 60
וּמִשָּׁם תוֹנִי[ח] שׁ עֲזָרָה בְּצָרָה
לְפָנַי בּוֹא יוֹם [יְיָ הַגְדוֹל וְהַנּוֹרָא]

וּבְעֵת הַהִיא יַעֲמֵד מִיכָאֵל
הַמְּלִיץ עַל יִשְׂרָאֵל
וַיְדוּם נֹכַח אֵל 65
וְלֹא יִמָּצֵא מַעֲנֶה לְהָשִׁיב לְאֵל
כִּי לֹא יָדַע מָה פָּעַל אֵל
וַיִּשְׁכְּנוּ מִפְּיֹא אֵל
וַיִּשְׁמַע מִפִּי אֵל
לָמָּה הִחְרַשְׁתָּ [מִיכָאֵל] 70
וְלֹא הִצְדַּקְתָּ בְּנִי [אֵל]
וְאֵל תִּתֵּן דְּמֵי כְהוּד אֶרִיאֵל
[... ..] וְאַצְמִיחַ גּוֹאֵל

אֲנִי מְדַבֵּר בְּצִדְקָה
[... ..] בְּבוֹקָה 75
כִּי כִבֵּר עָלַת צִדְקָה
וּמִיִּדַת רַחֲמִים אוֹ[...]
אַתָּה תִּקּוּם עַל מִדְּקָה
לְהַעֲלִיקָנָה כְּעִלּוֹקָה

56 והיתה וכו': דנ' יב, א. / 57 אשר וכו': שם, שם. / 59 יום וכו': על-פי צפ' א, טו. / 60 יום חשכה וכו': על-פי עמוס ה, יח. / 61 ומשם וכו': על-פי תה' כב, כ; ועוד. / 62 לפני וכו': מל' ג, כג. / 63 ובעת ההיא וכו': פסיקה זו מבוססת על דרשה הבאה בראש רות רבה ובמדרש תהלים כ, ג. עיין גם בגוף המאמר. / 67 מה פעל אל: הלשון על-פי במ' כג, כג. / 71 בני: עד כאן כ"ב. מכאן ואילך רק בכ"ג. / 72 בהוד אריאל: כמו: בעבור כבוד אריאל. ואפשר שהפייטן רומז לבית-מקדש של מעלה שמיכאל משמש בו כוהן גדול (חגיגה יב ע"ב). / 73 יש להשלים מעין 'עוד אשוב' ואצמיח גואל'. / 74 אני וכו': המשך דבר ה' אל מיכאל, על-פי יש' סג, א. / 76 עלת: כמו: עלתה. השווה גם לעיל, טור 6. / 78 אתה: כלומר, מיכאל. על מדקה: על אדום. והכינוי על-פי דנ' ז, ז. / 79 להעליקנה וכו':

- | | | |
|-----|---|-----------------------------------|
| 80 | [... .. אַרְבֵּה] | בְּבוּקָה וּמְבוּקָה וּמְכוּלָקָה |
| | וַיִּזְוְעוּ [... ..] | |
| | וַיְבוֹלְעוּ עֶשְׂרֵה מְקוֹמוֹת | |
| | וַיִּהְפְּכוּ עֶשֶׂר מְדִינֹת] | |
| 85 | [... ..] עֶשֶׂר צִירוֹת | |
| | וַיִּצְאוּ עֶשְׂרֵה קוֹלוֹת | |
| | וַיְגֻדְעוּ עֶשְׂרֵה <שָׁרֹ> [...] | |
| | וַיִּצְמְחוּ אַחֲרֵיהֶם עֶשֶׂר אַחֲרֵי | |
| 90 | וַיִּקְבּוּ עֶשְׂרֵה <שָׁרֹ> [...] | קוֹדֶשׁ |
| | וַיְרוֹמְמוּ בְּרֹאשׁ מְשִׁיחַ קוֹדֶשׁ | |
| | וַיִּבְהֶם יְרוֹם [...] | קוֹדֶשׁ |
| | וַיִּבֶא כְּעֵנִי רוֹכֵב עַל חֲמוֹר | |
| | לִילֵךְ אֶל הַר הַחֲמוֹר | |
| | [... ..] צָרוֹר הַחֲמוֹר | |
| 95 | וַיִּצְוֶהוּ כְּאִישׁוֹן יִשְׁמֹר | |
| | וּ[... ..] יִגְמֹר | |
| | וַיַּעֲזֹר אֶת מְשִׁיחַ הַ[רְאשׁוֹן] | |
| | אֲשֶׁר [... ..] הָרְאשׁוֹן | |
| | וַעֲצַת שְׁלוֹם תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם | |
| 100 | וְאֵל אֶחָד יִמְ[לּוֹךְ עֲלֵיהֶם] | |
| | וַיַּחֲזוּ תַחֲלִילָה שְׁלֹשֶׁת הָרֵי קָדֶם | |
| | בְּה[... ..] כִּימֵי קָדֶם | |

לשורפה בשריפה גדולה (השווה: ד' בן חיים, לשוננו יד [תש"ז], עמ' 196). וראה גם להלן, טור 179. /
 81 / בבוקה וכו': נחום ב. יא. / 82 / ויוצו וכו': על מקור הפיסקה הזאת עיין לעיל, בגוף המאמר. /
 87 / <ע>שור [...]: יש להשלים כנראה: קרנות. / 89 / ויוקבו וכו': נראה להשלים: עשרה שרי קודש. /
 92 / ובא: המשיח. כענין וכו': זכ"ט, ט. / 93 / הרה משה: למקים המקדש. / 94 / ונצורו כאישון: כינוי לישראל (דב"ב, ב.). / 97 / ויעורר: יקים לתחייתו. / משיח ה[נראשון]: הוא משהו מלחמה שנוכח לעיל, טור 30. / 99 / ועתה וכו': ע"פ זכ"ר, י. יג. / 101 / שלשה הרי קדם: שלושת האבות שקימו לתחייתו,

[...] שְׁנֵי בְנֵי הַיְצָהָר

וְתֹאמָר יוֹנָהָר

105 וְעָלוּ אַרְבָּעָה חֲרָשִׁים

הָיוּת דְּרוּשִׁים לְרָאשִׁים

וַיְקוּמוּ שְׁבָעָה רוּעִים

[... ..] עִים

וַיִּרְצְגוּ שְׁמוֹנָה נְסִיכִים

110 תַּרְעֵנָה לְצָרִים [... ..]

וַיִּצְמַח צֶמַח שְׁמוֹ

וְעַל [... ..]

— — — —

— — — —

וְלֹא לְעַד תַּעֲזָבִי

וְלֹא לְעוֹלָם (וְלֹא לְעַד) תִּתְחַרְהֵי בִי

115 שׁוֹכָה אֶל[י] קְרוֹבִי

וּלְבֵית אִמִּי תִקְרְבִי

[זֹאת] אֲשִׁיב אֶל לְבִי

וְאוֹחִיל לְךָ לְהִשְׁיבִי

בְּשׁוֹנְעִי אֶלֶיךָ עַל חוֹבִי

הכינוי על-פי דב' לג, טו ודרשת חז"ל בספרי דברים שנג. / 103 שני בני היצהר: הכינוי על-פי זכ' ד, יד; עיין בגוף המאמר. / 104 יונה: יואר. / 105 ארבעה חרשים: הם הנזכרים בז' ב, ג. ולפי האגדה בפסיקתא דר"כ נא ע"א ובמקבילות הם אליהו ומלך המשיח וצדק ומשיח מלחמה. ולרשימה הזאת השווה גם להלן, טורים 146 ואילך ובגוף המאמר. / 106 לראשים: להיות ראשים לישראל. / 109 שמונה נסיכים וכו': על-פי מ' ה, ד. / 111 ויצמח וכו': זכ' ו, יב. / 113 מכאן ואילך על-פי כ"י ד. ולא וכו': דברי כנסת ישראל לקב"ה. תעזבי: במקום תעזבני, על דרך הפייטנים. / 114 תחרה בי: חכעס עלי. / 116 ולבית אמי: לארץ-ישראל. / 117 [זאת] וכו': על-פי א' ג, כא. / 119 על

- 120 הָשֵׁב מֵעַ [...] וְדַבֵּר עַל לְבִי
 אֶל תִּירָא זָרַע חֲבִיבִי
 כִּי יוֹם נָקָם בְּלִבִּי
 בָּאָה יֵת לְגִלּוֹת תִּשְׁבִּי
 עֲתָה אָקוּם עַל [...]]
- 125 עֲתָה אָנֹקוּם נִקְמָה מִמְּרוּדִי בִּי
 עֲתָה עֲתָה עֲתָה שְׁלוֹשׁ בִּלְכִּבִּי
 אִם שְׁנוֹתֵי בְּרֶק חֲרָבִי
 כְּלֹהֵב הַחֲרֵב לְהַפּוֹךְ חֲרָבִי
 [...] פָּנִים לְהַשְׁנוֹת [...]]
- 130 [...] [...] יָרִיב רִיבִי
 מִצָּרִי וּבְעַל דְּבָבִי
 [...] מִהֵם כְּחֲרָבִי
 גְבוֹת מִהֵם שְׁטַר חוּבִי
- 135 בְּאַלְף וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וְשָׁשִׁים וְחָשֵׁשׁ בִּירְנִיּוֹת תִּתְקַפּוּ
 בְּאַלְף וּמֵאָה וּשְׁמוֹנִים וְחָשֵׁשׁ צִלְעוֹת תַּעֲוֹנָפוּ
 בְּמֵאָה וּשְׁמוֹנִים וְאַרְבָּעָה פְּתָחִים תּוֹקְפוּ
 בְּשָׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים צִלַּע תִּתִּיפוּ
 עַל שְׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים תַּעֲוּפוּ
 בְּשִׁבְעַת כִּית גֵּן עֵדֶן תִּתְאַלְפוּ
 140 בְּשָׁלֹשִׁים מַעֲלֹת תִּאֲלִיפוּ

חובי: שתסלח על עוונתי. / 120 מע[...]: יש להשלים כנראה: מענה. / 121 חביבי: כינוי לאברהם. / 122 כי וכו': יש' סג, ד. / 125 ממורדי בי: כמו: ממורדי בי. / 126 עתה וכו': רומז לפסוק ביש' לג, ו: 'עתה אקום יאמר ה', עתה ארומם, עתה אנשא'. ועיין בגוף המאמר. / 127 אם שנותי וכו': דב' לב, מא. וההמשך שם: 'אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם'. / 128 כלהב החרב: עיין: נחום ג, ג. / 132 מהם: אפשר שכתוב: מדם. / 134 באלף וכו': על מקור הפיסקה הזאת עיין בגוף המאמר. תתקפו: תחזוקו, מלשון תקיף. / 135 תעונפו: תשתרעו לרוחב, מלשון ענף. / 136 תוקפו: תהיו מוקפים. / 137 בשלש ושלשים: עיין: יח' מא, ו: 'והצלעות צלע על צלע שלוש ושלשים' וכו'. / 138 על שלוש וכו': עיין: שם, ז. תעופו: תתרוממו. / 139 בית: נראה שיבוש במקום כתיב שבע כיתות של צדיקים שעתידיים להקביל פני שכינה לעתיד לבוא נזכרות בספרי דברים י: ויק"ר ל, ב, עמ' תרצב; פסיקתא דר"ב קעט ע"ב; ועוד. מקבילה מדויקת לפיסקה זו באה בסילוק לקדושת 'ארחץ בנקיון כפות' (מחזור לסוכות, מהדורת גולדשמידט ופרנקל, עמ' 130): 'ושבע כתי קדש המעולות / תחת סוכת נופו מתעלות', וכן גם בסילוק לתשעה באב 'ויכון עולם': 'ופתחו שערי עדן גן / ושבע כתיים משוערים בגן'. תתאלפו: תתרכבו לאלפים. / 140 בשלושים מעלות: שעתיד הקב"ה לעשות לצדיקים לעתיד לבוא, כדרשת רבי עקיבא בספרי דברים מז. והוא מובא גם בסילוק הנ"ל לסוכות: 'ומתחתיהם שלוש מעלות'.

בְּשֵׁשׁ שְׁוֹרוֹת שְׁעָלֵיהֶם תְּכַוְּפוּ
בְּשֵׁלֶשׁ מֵאוֹת וּשְׁלֹשִׁים וְשֵׁלֶשׁ תִּסְתַּוְּפֻם

בְּאַלְף הַמֶּגֶן תִּסְעָדוּ
בְּאַלְף הָרִי אֶלֶף תִּסְוָדוּ
בְּמִשָּׁךְ לִוְיָתָן תִּתְעוֹדְדוּ 145
בְּשִׁמּוֹנָה נְסִיכִים תִּוָּעְדוּ
[בְּשִׁבְעָה] רֹעִים תִּנְוָעְדוּ
בְּאַרְבָּעָה חֲרָשִׁים [תִּוְּמָ]דְדוּ
בְּשְׁנֵי יִצְהָרִים תֵּאוּ [...] 150
בְּרֹעָה אֶחָד תִּיַּחֲדוּ
בְּיָחִיד מִלִּכְכֶּם תִּאָּחֲדוּ
בְּפָגִי מְשִׁיחָנְכֶם [תִּחָּדוּ
בְּקוֹמַת סוּכָה תִּתְעוֹ]דְדוּ
בְּעִיר שְׁחֻבְרָה לָהּ תִּתְאַחֲדוּ
בְּעֵלּוֹת שְׁבָטֶיהָ יִתְוָעְדוּ 155
בְּשִׁמְחָת בָּנִים תִּתְחַדוּ

וְכִמוֹ כְּגֹדוֹ אוֹיְבָהּ בְּשִׁבְעַת מִצּוֹת
כֵּן יִתְגַּדֵּר כֶּם בְּשִׁבְעַת מִחְצָבוֹת

ולעניין כולו עיין בגוף המאמר. תאליפו: אולי כמו בטור 139. / 141 שעליהם: כנראה: שעל המעלות. עיין לעיל, בגוף המאמר. תכופו: אולי כמו: תסתרו, מלשון 'באו בעבים ובכפים עלו' ביר' ד, כט. ואפשר שהוא מלשון כפה ואגמון (יש' ט, יג; יט, טו), ואם כן הוא מקביל ל'תעונפו' שבטור 135. / 142 בשלש מאות וכו': בשל"ג עולמות. מספר זה אינו מובא כנראה במקורות הידועים, אבל הוא נזכר בסילוק הנ"ל לסוכות; 'ויש משלש מאות ושלשים ושלשה שליחותם'. עיין לעיל, בפנים המאמר. / 143 באלף המגן: הלשון על-פי שה"ש ד, ד. ור"ל: הגנה מעולה. תסעדו: תיעזרו. / 144 באלף וכו': הלשון על-פי תה"נ, י. והוא על-פי במ"ר כא, יח: 'ר' יוחנן אמר בהמה אחת היא רבוצה על אלף הרים ואלף הרים מגדלים לה כל מיני מאכל לצדיקים לעתיד לבוא'. וכן הוא בפסיקתא רבתי טז, פ ע"ב, ועיי"ש בהערות המהדיר. / 145 במשך לויתן: כמה שיימשך לווייתן בחכה (אויב מ, כה) לסעודה שלעתיד לבוא, תשאבו עידוד. / 146 בשמונה וכו': לרשימת גיבורי הגאולה כאן השווה לעיל, טורים 103 ואילך. תועדו: תקובצו. / 148 תו[מ]דדו: ההשלמה מפוקפקת. וקשה להלום את המלה כאן. / 149 תאו[.]: אולי יש להשלים: תאוחדו. / 151 מלככם: הוא הקב"ה. / 152 תחדו: תשמחו. / 153 בקומת: כנראה צ"ל: בקימת, על-פי עמוס ט, יא. / 154 בעיר וכו': בירושלים (תה' קכב, ג). / 155 שבטיה: של העיר. והוא על-פי תה' שם, ד. ואפשר שיש לגרוס: שבטי יה. / 157 בשבע מצות: של בני נוח. / 158 מחצבות: פורענויות. מלשון 'על כן חצבתי בנביאים', הושע ו, ה.

וּכְמוֹ דְּבָקוֹ בְּשִׁבְעַ עֲבֹרוֹת
כֵּן יִשְׁלַח בָּם מִיָּנִי עֲבֹרוֹת 160

כְּמוֹ בְּטָלוּ עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרוֹת
כֵּן יִפּוּצְעוּ בְּעֶשֶׂר חֲבוּרוֹת

כְּמוֹ עֵיכָבוּ עֶשֶׂר מִידוֹת
כֵּן הוֹשְׁמָדוּ בְּעֶשֶׂר הַשְּׁמָדוֹת

[...] עֲשֶׂרֶת גְּדוּלֵי עֲבוֹדוֹת 165
[... ..] בְּעֶשֶׂר מִיָּנִי אֲבֹדוֹת

[וּכְמוֹ] הַכְּרִיתוּ עֲשֶׂרֶת פְּלִיטֵי [.] תוֹת
כֵּן יוֹכְרֵתוּ בְּמִיָּנִי כְּרִיתוֹת

בְּעֶשֶׂר מִפְּנוֹת לְהַכְחִידָם
בְּעֶשֶׂר אֲפִילוֹת לְהַמְעִידָם 170

בְּעֶשֶׂר <שׁוֹר> מְעִידוֹת לְהַמְעִידָם

בְּעֶשֶׂר <שׁוֹר> זְנוּעוֹת לְהַרְעִידָם

בְּעֶשֶׂר <שׁוֹר> הַפִּיכּוֹת לְהַשְׁמִידָם

בְּעֶשֶׂר <שׁוֹר> שְׁרִיפּוֹת לְהַפְּלִידָם

מִגְּדוּלָהֶם לְשַׁדְּדָם 175

מִגְּבוּרָתָם לְלַכְּדָם

מִתַּפְאָרָתָם לְהוֹרִידָם

לְצַלְמָנוֹת לְהַצְדִּידָם

159 בשבע עברות: כנראה היפך המצוות שנצטוו עליהן. / 160 עברות: מלשון 'עברה וזעם' (תה' עח, מט.). / 162 יפוצעו: יוכו. בעשר חבורות: בעשר מכות, דוגמת מצרים. השווה גם: טור 169. וכך הוא בפסיקתא רבתי יז, צ ע"א ואילך. / 163 עשר מידות: רומז כנראה לעשר מידות הרחמים (י"ג המידות חסר ג' הראשונות) שמספרן נמנה במדרש מעשה תורה סימן קכ. / 164 הושמדו: צ"ל כנראה: יושמדו. / ר' עשר' מספר סתמי; עיין בגוף המאמר. / 165 עשרת וכו': רומז בוודאי לעשרה הרוגי מלכות. / 167 עשרה פליטי [.] תות: אולי יש להשלים: 'דתות', ואם כן אפשר שהוא מכיון שוב לעשרת הרוגי מלכות, פליטת תלמידי חכמים שנהרגו. / 169 בעשר מכות וכו': השווה ביאור לטור 162. / 170 בעשר אפילות: בעשרה מיני חושך; ונראה שהמספר עשרה כאן ובהמשך מספר סתמי. להמעידם: המלה חוזרת גם בחרח הטור הבא, ואפשר שכאן צ"ל: להעמידם. / 174 להפלידם: לשרפם. מלשון 'באש פלדות', נחום ב, ד. / 178 להצדידם: ללכדם. מלשון: 'והיו לכם לצדים'. שופ' ב, ג.

- לְעֹלֹקָה לְצִידָם
 180 לַפְעָרוּ פֹה לְהַפְקִידָם
 בְּתֻבּוֹ הַקָּשָׁה לְפָקְדָם
 בְּמֹות יָרַעַם לְנָקְדָם
 בְּשַׁעֲרֵי שְׂאוֹל לְרָקְדָם
 לְדָרְאוֹן עוֹלָם ל[...]
 185 לְדוֹרֵי דוֹרוֹת יִקְפִינָם
 [...] מִסְגָּרוֹת יִסְגּוֹר בְּעֶדָם
 [וְעַל] כָּל פּוֹעֵל הוֹכָא אִידָם
 וְיִכְיִין כָּל יָצִיר כִּי כָקוּ מְרָדָם
 כְּפוֹנְעֵלָם וְכַמְעָשָׂה יָדָם
- 190 וְעַל כִּי צִיּוֹן כְּשָׁדָה חֲרָשׁוּ
 בָּאֵשׁ חֲרִישִׁית עַל גְּבָם יַחֲרִישׁוּ
- וְעַל כִּי שָׁמוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם לְעֵיִים
 יַפְגִּישׁוּ כֶם צֵיִים אֶת אֵיִים
- וְעַל כִּי פָשְׁטוּ יָד בְּזָבוּל
 195 כֵּן תִּהְיוּמָם מִכֶּת מְבוּל
- וְכָמוּ בְטָלוּ מַעֲרַכֶת בּוֹקֶר
 כֵּן יִרְדּוּ כֶם יִשְׂרָאֵל לְבוֹקֶר

179 לעלוקה: לגיהנם, או: לשריפת אש. לצידם: מלשון ציד, כלומר, לצודם. / 180 לפערו פה: כנראה שיבוש במקום 'לפערה פיה', והוא כינוי לשאול, על-פי יש' ה, יד: 'לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק'. / 181 בחרבו וכו': על-פי יש' כז, א: 'יפקד ה' בחרבו הקשה'. / 182 במות ירעם: כמה שנאמר בפסוק 'מות ירעם' (תה' מט, טו). לנקדם: כנראה מלשון 'אשר היה בנוקדים' (עמוס א, א), כלומר: לרעותם. / 183 לרקדם: להרקידם. וראוי היה: אל שערי שאול. / 184 לדראון עולם: הצירוף על-פי דנ' יב, ב. ל[...]: יש להשלים מעין להורידם או להועידם. / 185 יקפידם: כנראה מלשון 'קפדתי כארג חיי' (יש' לח, יב), כלומר: יכרות אותם. / 186 [...]: אולי יש להשלים: [בכל] מסגרות וכו'. / 187 פועל: מעשה. הובא: כנראה שיבוש במקום יובא. / 188 כקו: כמידת. מרדם: עוונם. / 189 כפוןעלם] וכו': יר' כה, יד. / 190 ציון וכו': יר' כו, יח: מיכה ג, יב. / 191 חרישית: לוחטת. הצירוף 'אש חרישית' בא גם בספר חנוך ג, פרק טו (עמ' כא). על גבם: הלשון על-פי תה' קכט, ג. וראוי היה: יחרשו. / 192 שמו וכו': על-פי תה' עט, א. / 193 יפגשו וכו': יש' לד, יד. / 194 פשטו וכו': החריבו את בית-המקדש. / 196 בוקר: של תמיד הבוקר.

וּכְמוֹ הַשְׁבִּיתוּ מַעֲרַכַת אֵשׁ
כֵּן יִהְיֶה לְשִׁרְיָהּ מֵאֲכֹלֶת אֵשׁ

200 [וּכְמוֹ] וְשִׁרְפוּ הַיֵּכָל
[....] לְאֵשׁ וְעֲצִים לְחוּמָם תֹּאכַל

[... ..] בְּשָׁלוֹ תְּמִידִי מִזִּבְחִי
[....] עַל הַהָרִים יִזְבַּח

וּכְמוֹ פָּצוּ לָכֹה וְנִכְחָדִים מִגּוֹי
205 כֵּן תִּבְהַלֵּם וְכִתְתוּ גּוֹי בְּגוֹי

כְּמוֹ שִׁפְכוּ דָמָם בְּמַיִם
כֵּן יִקְבֹּץ עֲלֵיהֶם כָּל עוֹף הַשָּׁמַיִם

וּכְמוֹ נָתַנוּ נִבְלָתָם לְמֵאֲכָל לְכָל בְּהֵמַת הָאָרֶץ
תִּחְרֹף עֲלֵיהֶם חַיֵּית הָאָרֶץ

210 וּכְמוֹ נָתַנוּ חֲתִיתָם בְּאָרֶץ הַחַיִּים
כֵּן יִמְחוּ מִסֶּפֶר הַחַיִּים

וְעַל שִׁגְרָמוֹ לְהִזִּיל שֵׁלֶשׁ דְּמָעוֹת
יִשְׁקֶם בְּשָׁלִישׁ שֵׁלֶשׁ דְּמָעוֹת

197 ורדו וכו': תה' מט, טו. / 198 מערכת אש: מעל המזבח. / 199 לשריפה וכו': יש' ט, ד. / 201 ועצים: אולי צ"ל: [כן יהיו] לאש ועצם לחומם תיאכל. / 203 על וכו': הלשון על-פי הושע ד, יג. אבל בכ"י ה המתחיל בטור זה הנוסח הוא: 'על גדול ההרים זבח אותם יזבח', והוא נוח. / 204 פצו: פתחו פיהם ואמרו. לכו וכו': תה' פג, ה. / 205 תבהלם: תבהיל אותם. וכותתו: וכו': דה"ב טו, ו. / 206 שפכו וכו': תה' עט, ג. / 207 יקבץ וכו': הלשון על-פי יר' ט גויח' לב, ה. אבל בכ"י ה הנוסח הוא: 'כן יקייץ עליהם', והוא על-פי יש' יח, ו: 'וקץ עליו העיט'. והמשך הפסוק להלן, בטור 209. / 208 נתנו וכו': על-פי תה' עט, ב. / 209 תחרף וכו': על-פי יש' יח, ו הנ"ל. / 210 נתנו חתיתם וכו': על-פי יח' לב, כד. / 211 ימחו וכו': תה' סט, כט. / 212 שלש דמעות: השווה: חגיגה ה ע"ב: 'שלש דמעות הללו (עיין יר' יג, יז) למה? אחת על מקדש ראשון ואחת על מקדש שני ואחת על ישראל שגלו ממקומן'. / 213 ישקם וכו': על-פי תה' פ, ו: 'ישקם בדמעות שליש'. / 214 כל אראלם וכו': יש' לג,

וְעַל שְׁגָרְמוֹ כָּל אֲרָאִלִּים [צִצְק] וְחוּץ
[שְׁרִימוֹ יִצְעֲקוּ מִבֵּית וּמִחוּץ] 215

וְעַל שְׁ[גָרְמוֹ קְדְרוֹת] לְהַלְפִּישׁ שָׁמַיִם
[עוֹנוֹ עָלוּ שָׁמַיִם]

וְעַל שְׁגָרְמוֹ לְמֵאֲזוּרוֹת [לְהַנְשִׂיא אוֹרָם]
יִכְבֶּה אִשָּׁם וְאוֹרָם

וְעַל שְׁגָרְמוֹ לְהִרְאֹת תוֹהוֹ נְבִ[וֹהוֹ] 220
עֲלֵיהֶם יִנְטֶה קִיּוֹ תוֹהוֹ וְאֶכְנִי בּוֹהוֹ

וְעַל שְׁגָרְמוֹ לְזֵרוֹת אֵשׁ וּגְפָרִית
יִמָּטֵר עֲלֵיהֶם אֵשׁ וּגְפָרִית

וְעַל שְׁגָרְמוֹ לְחַלֵּל שְׂרֵי קוֹדֶשׁ
יִפְלוּ שְׁרִימוֹ מֵרוּם [צִבְּ] אֶל קוֹדֶשׁ 225

וַיִּתְקַבְּצוּ [כָּל אֲנָשִׁי] קוֹדֶשׁ
וַיַּעֲזְרוּ לְאֲדָמַת [קוֹדֶשׁ]
וְהִשְׁתַּחֲווּ לֵי יְיָ בְּהַר הַקֹּדֶשׁ <
כְּשׁוֹרֵם מוֹפְלָאוֹת לִשְׁחַרְדַּת הַקֹּדֶשׁ>
וְכָשֶׁל עֲזוֹר כְּרִיעוֹ בְּקֹדֶשׁ < 230
[וְנָפַל עֲזוֹר כְּהִירַע] בְּקֹדֶשׁ

ז. והשווה: חגיגה ה' ע"ב הנ"ל: 'שאני חרבן בית המקדש דאפילו מלאכי השלום בכו שנאמר הן אראלם' וכו'. / 216 קדרות וכו': על-פי יש' נ. ג. / 218 להנשיא: לשכוח. ואולי הוא על-פי המקרא הנוכח בטור 216. ואולי על-פי יואל ב, י וכיו"ב. / 220 ועל וכו': בכ"י ה: ועל שגרמו לגיא; כלומר, לאדמה. / 221 ינטה וכו': על-פי יש' לד, יא. / 222 לזרות וכו': הלשון על-פי איוב יח, טו. / 223 ימטר וכו': על-פי יח' לח, כב. / 224 לחלל וכו': השווה: איכה ב, ב. / 228 והשתחו וכו': יש' כז, יג. / 229 מופלאות וכו': משובש. והנוסח במקבילה: 'כשורם מפולת שלח יד בקדש'. / 230 עזור: צ"ל עזור. וכן הוא במקבילה. והוא על-פי יש' לא, ג. בריעו: כנראה מלשון 'קול העם בריעו' (שמ')

- בֵּין יָמִים לְהַר צְבִי קוֹדֵשׁ
 [וְנָא] ז' יִדַּע כִּי נִצְדָק קוֹדֵשׁ
 [וְנִתְיַבֶּנָּה] וְתִכְוֶנֶן עִיר הַקּוֹדֵשׁ
 235 וְיִסְכְּבוּהוּ [שְׁתִּי] חוֹמוֹת קוֹדֵשׁ
 אַחַת שְׁלֹאשׁ וְאַחַת כְּבוֹד קְדָשׁ
 וְיָבוֹאוּ שְׁלֹשֶׁת הָרָרִי קוֹדֵשׁ
 כְּרָמֶל וְתִבְוֹר וְסִינִי בְּקוֹדֵשׁ
 וְעַל רֹאשָׁם יָכוֹן מְקֹדֵשׁ קְדָשׁ
 240 וְיִתְעַלֶּה וְיַעֲלֶה עַל מְרוֹמֵי קְדָשׁ
 וְצַר לִי הַמָּקוֹם יִשְׁמַע בְּמַחֲנֶה קְדָשׁ
 וְיֵאָרִיךְ בְּרוּחַב אֶת מַחֲנוֹת קְדָשׁ
 צוֹפּוֹת פָּנָי דְּמִשְׁק מִרְהָ קְדָשׁ
 וְיִוָּשֶׁר שִׁיר בְּלִשׁוֹן קְדָשׁ
 245 שִׁיר יִסּוֹדְתּוֹ בְּהָרֵי קְדָשׁ
 [וּבְבוֹאָ]ם לְתוֹכֹ אַנְשֵׁי קְדָשׁ
 וּבְרֹאשָׁם מִ[לָּפָס] מְשִׁיחַ קְדָשׁ
 וּמִהֲלָלִים בְּהִדְרַת קְדָשׁ
 וְחֻצָּא בַת קוֹל [מִבֵּית קוֹדֵשׁ]
 250 [הַאֲרִיכִי הַרְחִיבִי] הַחֲזִיקִי הַמֶּן קֹדֶשׁ
 [וּבָא יִי אֱלֹהִים כָּל] קְדוּשִׁים קְדָשׁ
 [וְיִפְתָּחוּ שַׁעְרֵי קְדָשׁ]
 וְיִשְׁאוּ רֹאשָׁמוֹ לְהַכְנִיס [אֶרֶן קוֹדֵשׁ]

לב, יז). / 232 בין ימים וכו': דנ' יא, מה. / 233 נצדק קדש: דנ' ח, יד. / 234 [ויתכבנה] וכו': הלשון על-פי ב' כא, כז. / 235 ויסכבוהו וכו': עיין על כך בגוף המאמר. / 237 ויבואו וכו': עניין זה נזכר בכמה נוסחאות של פרק המשיח, עיין: מדרשי גאולה, מהדורת יהודה אבן-שמואל, ירושלים תשי"ד², עמ' 340: 'ויושבת בראש שלשה הרים, על סיני ועל תבור ועל כרמל'. ויעין גם בגוף המאמר. / 241 וצר לי וכו': יש' מט, כ. / 242 ויאריך וכו': הנוסח משובש כאן והנכון במקבילות: 'וירריך באורך עד יקבי הקודש' / מקום הקוה מאז מלכי בקודש / וירחיב ברוחב את מחנות קדש' וכו'. ויעד יקבי הקדש' על-פי זכ' יד, י. והשווה: שהש"ר ז, ד: 'עד שיהיה ריפוע עד היקבין שיקבן מלך מלכי המלכים הקב"ה'. / 243 צופות וכו': הלשון על-פי שה"ש ז, ה. ולעניין השווה: זכ' ט, א, ופרק המשיח הנ"ל: 'ובית המקדש יהיה רחב עד דמשק'. והשווה: ספרי דברים א: 'מנין שעתידה ירושלים להיות מגעת עד דמשק שנאמר ודמשק מנוחתו (זכ' ט, א). מררה: צ"ל כנוסח המקבילות: 'מהררי'. / 244 וישר שיר וכו': על-פי תה' פז, א: 'מזמור שיר יסודתו בהררי קדש'. / 250 האריכי וכו': על-פי לשון הכתיב ביש' נד, ב: 'הרחיבי מקום אהלך [...] האריכי מיתריך ויתדותיך חזקי'. / 251 ובא וכו': על-פי זכ' יד, ה. / 252 ויפתחו וכו': על-פי תה'

- וְאִזְּ יִדְעַ בְּעוֹלָם
 255 כִּי עֲנִמְךָ הֵם עִם] קְדָשׁ < וְעַם עוֹלָם
 וִידְעוּ כָּל בְּאֵי [הָעוֹלָם]
 כִּי אַתָּה אֱלֹהֵי עוֹלָם
 אֱלֹהִים חַיִּים וּמְלֶךְ עוֹלָם
 וְהֵם הֵם יְסוּדֵי עוֹלָם
 260 וּבַעֲבוּרָם נִבְרָא הָעוֹלָם <
 וְנִגְאָלוּ גְאֻלַּת עוֹלָם
 וְנוֹשְׁעוּ תְּשׁוּעַת עוֹלָם
 וְיִנְחָלוּ חַיֵּי עוֹלָם
 מֵאֱלֹהֵי הָעוֹלָם
 265 חַי וְקַיִים לְעוֹלָם
 מֵעוֹלָם וְעַד עוֹלָם
 יִרְשׁוּ יִירוּשָׁת עוֹלָם
 וְכָא וְיִמְלוּךְ יִי לְעוֹלָם
 וְיִמְלוּךְ מְלֶךְ יְהִי שְׁמוֹ לְעוֹלָם
 270 וְיִשְׁלַט בְּכָל הָעוֹלָם
 מִן הָעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם
 הָיִית [דְּרִיד נְשִׂיא לְעוֹלָם]
 וְכִסְאוֹ יִכּוֹן [לְעוֹלָם]
 [בַּמִּקְדָּשׁ הַמְּתוֹכֵן לְעוֹלָם <
 275 [עַד לֹא] עוֹלָם

- 1 [ככתוב ימלוך יי לעו]לם אלהיך ציון [לדוד ודר הללויה] (תה' קמו, י')
 2 [ונאמר] והיה יי למלך [על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד] (זכ' יד, ט)
 3 [ונאמר וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב] אשר ישבו אבותיהם וישבו עליה
 המה ובניהם ובני בניהם עד עולם ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יח' לז, כה)

כד, ז ואילך, והאגדה במדרש תהלים כד, י ובמקבילות על שערי בית-המקדש שנתנשאו בימי שלמה כדי להכניס את הארון, ולא מצאתי את העניין נדרש לימות המשיח. / 262 ונושעו וכו': על-פי יש' מה, יז. / 268 וימלוך וכו': תה' קמה, י. / 269 מלך: המשיח. יהי שמו: תה' עב, יז. / 271 מן העולם וכו': תה' קו, מח; ועוד. / 272 דויד וכו': יח' לז, כה. / 273 וכסאו וכו': על-פי תה' צג, ב. / 275 [עד לא] עולם: עוד קודם שנברא העולם, על-פי הדרשה הכוללת את בית-המקדש בין הדברים שנבראו לפני בריאת העולם: תנחומא נשוא יא; ומקבילות. שרשרת הפסוקים מובאת בפנים על-פי כ"י. ו. בכ"י ד אין אלא פסוק 1. בכ"י ז באים הפסוקים 1, 5, 8.

- 4 ונ>אמר< יהי שמו לעולם לפני שמש ינן שמו ויתברכו בו כל גוי יאשרוהו (תה' עב, יז)
- 5 ונ>אמר< תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת יי מקדש יי כוננו ידיך (שמ' טו, יז)
- 6 ונ>אמר< ישראל נושע ביי תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו עד עולמי עד (יש' מה, יז)
- 7 ונ>אמר< וגלתי בירושלים וששתי בעמי ולא ישמע [בה עוד קול בכין וקול זעקה (יש' סה, יט)]
- 8 ונ>אמר< כי נחם יי ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן יי ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה (יש' נא, ג)
- 9 ונ>אמר< בונה ירושלים יי נדחי ישראל יכנס (תה' קמב, ב)
- 10 ונ>אמר< שם [אצמיח קרן] לדוד ערכתי נר [למשיחי] (תה' קלב, יז)

שינויי נוסח: 17 מקדש הקדש בג / 18 שם] בו ב / 20 לכוונן] [להכין ג היכל] נ"א הר ב בגליון / 21 שער אין ג / 22 ותחילה] לכד מוסיף ב / 23 עלימן] עם למעלה מן השורה א וכך גם ג; ב קרוע / 25 [ישיג ראש] הושלם על-פי ג חסר א ישא דליי ראש ב / 26 [...] ויבא שר הראש ג ועליו [...]אש ב / 27 ובמקדש] ומקדש ושאר הטור חסר א ובמקדשו אותו יחרוש ב ע"כ א, מכאן על-פי ג והשלמות על-פי ב / 31 יכבד ב / 32 וחילו עליו יוכבד ב / 33 יועמד] תעמד ב / 35 קרנות] חסר ב / 36 קרנים ב הפיל ומתוקן בגליון להפיל ב / 37 כל הטור חסר ג / 38 ויגזור] ויגזור ב / 40 להרוס ולנתוש ולנתון ישימו ב / 41 ולהאביד ב / 43 יכרע] לי מוסיף ב יחרימו] יאשימו כתוב למעלה ב / 44 ישוח] ישתחוה לו ב / 45 יחרף] יחר אף אל ב / 46 נשואין] נשם ב / 47 וידוש וידוק כל הדמו ב / 49 עליונין] על בין ב / 51 ועידינן ב / 54 כל הטור חסר ב / 55 [...] יותר יהולל ב / 57 [הי]צירה]: היצרה ב / 58 ולאחר ב כמות] חסר ב / 59 היום ב / 61 בצרה] אולי מסומן למחיקה ב / 62 לפני בוא יום יי הגדול והנורא בין השיטין ב / 63 יעמד] השר נוסף ב / 64 המליץ] טוב נוסף ב / 66 כל הטור חסר ב / 71 בנין] עד כאן ב.

203 על גדול ההרים זבח אותם יזבח ה / 204 נצו ה / 205 תחלה וכותחה / 207 יקיינה / 208–209: וכמו כי נבלתם למאכל / כל בהמת הארץ תחרף ותאכל ה / 210 וכמו] כי נוסף ה חיים ה / 211 כן] חסר ה חיים ה / אחרי טור זה: ועל שגרמו שלוש לקנאות / [...] שלוש [...]יים עליהם מקוננות ה / 213 ישקימו ה / 219 לוחטו באשם ואורם ה / 220 שגרמן] לגאי מוסיף ה להיראות ה / 222 לזרוק ה / 227 ויעורר] ויבואו אל ה / 228 לה] חסר ה / 229 בשורם מפולת שלח יד בקודש ה / 230 עזור] עזרה / 236 ואחת] מכאן גם כ"ו / 240 ויעלה] חסר הו / 241 במחנה] חסר ה / 241 ויארץ] באורך עד יקבי הקודש / מקום הקוה מאז מלכי בקודש / וירחיב נוסף הו / 242 מכאן גם בכ"י ז צפות הו מהררי הו / 243 הקודש הו / 246 כל השורה חסרה ה / 250 החזיקין] עד כאן מקור ה / 151 ובא וכי] ההשלמה על-פי ז / 255 קדוש] חסר וז ועם] עם וז / 259 הם] חסר ז / 260 עולם ו / 261 ויגאלו ו / 262 וישערו / 263 נוחלים ז / 264 כל השורה חסרה ה / 265 חיים עד העולם וכל השורה חסרה ו / 266 מעולם] ומעולם ז מן העולם ועד העולם ו / 267 וירשו ו / 268 וימלך יי לעולם ז כל השורה חסרה ו / 269 וימלך מלכי לעו / יהי שמו לעולם וז / 271 ומעולם ו עולם ו / 272 דויד] חסרו / 273 כסאו נכון אחרי זה עוד שורה אבל היא קרועה ו / 275 ימלך יי לעולם כנראה בסוף השורה ו

